

Geboeid door Israël ...

Over uitverkiezing en gerechtigheid in de Palestijnse
bevrijdingstheologie van Naim Ateek en de IP-nota
van de Protestantse Kerk in Nederland

Annemieke Messelink
Universiteit Utrecht, juni 2009

Geboeid door Israël

Over uitverkiezing en gerechtigheid in de Palestijnse
bevrijdingstheologie van Naim Ateek en de IP-nota van de
Protestantse Kerk in Nederland

Eindwerkstuk voor het master-programma Theologie en Kerk

Afstudeerrichting: Theologie en Geestelijke Verzorging.

Departement Godgeleerdheid, Universiteit Utrecht, juni 2009

Student: H.A. Messelink 0226025

Inhoudelijk begeleider: dr. M. Dijkstra

Officieel begeleider: dr. N.M. Hijweege-Smeets

Voorwoord

Zoals velen in Nederland ben ik opgegroeid met veel sympathie voor Israël en het Joodse volk. Alle boeken en beelden over de holocaust raakten me diep. Van Palestijnen daarentegen had ik een negatief beeld; een agressief volk dat de Jodenvervolging voortzette. Pas laat heb ik dat beeld bijgesteld, nadat ik meer gehoord en gelezen heb over wat er allemaal met dat Palestijnse volk is gebeurd en onder welke omstandigheden zij moeten leven. Ik ontdekte dat ik altijd heel eenzijdig en bevooroordeeld naar dit Israëliisch Palestijns conflict had gekeken.

In januari 2008 kreeg ik de kans deel te nemen aan een 10-daagse studiereis naar Israël. Tijdens de reis lag de nadruk vooral op ontmoeting met allerlei mensen die zich bezig houden met vrede en verzoening, zowel aan Joodse als aan Palestijnse kant. We ontmoetten ook Naïm Ateek, de bevlogen leider van Sabeel, een oecumenisch centrum dat actief wil bijdragen aan gerechtigheid en vrede in Israël Palestina. We reisden ook samen met Meta Floor die namens Kerk in Actie bij Sabeel is gestationeerd. Deze reis heeft diepe indruk op me gemaakt; vooral de ontmoeting met Palestijnen in Bethlehem die aan de andere kant van de Muur zijn opgesloten; jonge studenten zonder enig toekomstperspectief...

Het Israëliisch Palestijns conflict liet me sindsdien niet meer los en ik moest er iets over schrijven. Ik vind het belangrijk dat er binnen de kerk meer aandacht komt voor de tragedie van de Palestijnen. En zo viel de keuze voor mijn afstudeeronderwerp op de Palestijnse bevrijdingstheologie van Naïm Ateek. Ik wilde zijn theologische visie eens naast de Israëlhtheologie van de PKN kerk leggen, zoals die in de IP-nota is verwoord. Zelf had ik de nodige moeite met bepaalde theologische uitgangspunten die daarin verwoord worden en ik was benieuwd wat er vanuit de theologie van Ateek over te zeggen zou zijn.

De keuze voor dit onderwerp lijkt op het eerste gezicht niet direct verband te houden met mijn afstudeerrichting Theologie en Geestelijke Verzorging, maar ik zie zelf genoeg dwarsverbanden. Zo laat de doordenking van de vraag hoe de kerk vanuit haar theologie omgaat met het lijden en onrecht van een volk, zich ook vertalen naar microniveau, op het intermenselijk vlak. Onrecht, recht, lijden, liefde, haat, vergeving, steunen of in de steek laten; het zijn thema's die binnen het kader van dit onderwerp aan de orde komen.

Tot slot wil ik graag iedereen bedanken die mij met raad en daad heeft bijgestaan om deze klus te klaren, mijn begeleiders voor hun adviezen en hun tijd, mijn vrienden voor hun goede raad en correctiewerk en natuurlijk mijn gezin voor hun begrip en steun.

Culemborg, juni 2009

Annemieke de Bruijn- Messelink

Inhoudsopgave

1	Inleiding	6
2	Palestijnse bevrijdingstheologie van Naim Stifan Ateek	8
2.1	Context waarbinnen de Palestijnse bevrijdingstheologie is ontstaan	8
2.2	Naim Stifan Ateek (1937)	10
2.3	Bevrijdingstheologie en de Palestijnse situatie	11
2.4	Doel van een Palestijnse bevrijdingstheologie	12
2.5	Christologisch-hermeneutisch principe	13
2.6	Bijbels-thematische onderbouwing	15
2.7	Inclusiviteit en exclusiviteit	16
2.8	Bevrijdingstheologie in Jona	18
2.9	Zionisme en christenzionisme	19
2.9.1	Christenzionisme	20
2.9.2	Bijbelinterpretatie van christenzionisten	21
2.9.3	Relatie tussen zionisten en christenzionisten	22
2.10	Visie op de landbelofte	24
2.11	Gerechtigheid	27
2.11.1	Gerechtigheid in Israël	27
2.11.2	Gerechtigheid en macht	27
2.11.3	Gods gerechtigheid en menselijk recht	28
2.11.4	Theologie van de hoop en de opdracht voor de kerk	29
2.11.5	Gerechtigheid, maar niet zonder genade	30
3	Israëltheologie van de PKN in de IP-nota	31
3.1	Nederlandse context waarin de Israëltheologie zich heeft ontwikkeld	31
3.2	Belangrijke momenten in de ontwikkeling van een Israëltheologie	34
3.3	IP-nota	40
3.3.1	Theologische grondlijnen	40
3.3.2	Visie op internationaal recht	42
3.3.3	Relatie tussen PKN en volk Israël	42
3.3.4	Visie op verkiezing en landbelofte	44
3.3.5	Eschatologische verwachtingen	45
3.3.6	Visie op gerechtheid	46

3.3.7	PKN en de kerken in het Midden-Oosten	46
3.3.8	Grondlijnen in een theologie van het diaconaat	47
4	Vergelijking van bijbels-theologische motieven	48
4.1	Gods trouw aan de weg met Israël bij Ateek	48
4.2	Gods trouw aan zijn weg met Israël in de IP-nota	50
4.3	Universele gerechtigheid bij Ateek	51
4.4	Universele gerechtheid in de IP-nota	52
4.5	Evaluatie van de motieven in de IP-nota vanuit de positie van Ateek	54
5	Theologische kernmotieven en hun concrete uitwerking	58
5.1	Gods trouw aan zijn weg met Israël	58
5.2	Gods trouw en universele gerechtigheid	61
5.3	Universele gerechtigheid	62
5.4	Verbondenheid van de kerk met Israël	63
5.5	IP-nota en 'lazy theology'	64
6	Conclusie	67
	Geraadpleegde literatuur	70

1 Inleiding

In de periode 2007–2008 is er zowel binnen de synode van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) als daarbuiten veel geschreven en gediscussieerd over een gevoelig onderwerp in de kerk: het Israëliisch-Palestijns (IP) conflict. In november 2007 vond er speciaal een synodegesprek plaats over dit onderwerp, waarbij open over de Israëlhtheologie van de IPA-nota¹ gediscussieerd kon worden. Vooral over de formulering ‘onopgeefbare verbondenheid’ om de band tussen de kerk en Israël weer te geven, bestond veel verschil van mening. Tijdens de volgende algemene synodevergadering van april 2008 werd de nota in gewijzigde vorm - de IP-nota - aanvaard.²

Hoewel de IP-nota - met onopgeefbare verbondenheid - nu synodebreed aanvaard is, kan men hieruit niet de conclusie trekken, dat de nota ook kerkbreed gedragen wordt. Volgens een TNS-Nipo-onderzoek onder de PKN-achterban, blijkt slechts 23% van de ondervraagden vóór de ‘onopgeefbare verbondenheid’ van de PKN met Israël te zijn en is 60% is er niet voor.³ Tijdens de PIEF-conferentie⁴ van de Wereldraad van Kerken klonk ook kritiek op het PKN-standpunt inzake de IP-problematiek; de Israëlhtheologie van de IP-nota werd daar gekarakteriseerd als ‘lazy theology’.⁵

Genoeg reden dus om de Israëlhtheologie van de nieuwe IP-nota kritisch te onderzoeken en te bespreken. In dit werkstuk wil ik dat vanuit een specifieke invalshoek doen, namelijk vanuit de optiek van de Palestijnse bevrijdingstheoloog Naim Ateek.

In de theologie van Naim Ateek speelt het thema van gerechtigheid en verzoening ten aanzien van de Israëliisch-Palestijnse problematiek een centrale rol. In de Israëlhtheologie van de IP-nota staat de theologische verbondenheid van de kerk met Israël centraal, naast de diaconale roeping van de kerk tot de dienst van gerechtigheid en barmhartigheid. Ateek en PKN geven beiden een theologische

¹ IPA nota = *Nota van de Generale Synode over Het Israëliisch-Palestijns-Arabisch conflict*.

² Op 11 april 2008 wijzigde de Generale Synode via een motie de naam in: *Israëliisch-Palestijns conflict in de context van de Arabische wereld van het Midden-Oosten*, kortweg IP-nota.

³ TNS-Nipo-enquête in opdracht van United Civilians for Peace november 2007; http://www.henriveldhuis.nl/LocalFiles/Israel_Palestijnen/UCP_TNS_NIPO-onderzoek.doc.

⁴ Palestine-Israël Ecumenical Forum van de Wereldraad van Kerken.

⁵ De term ‘lazy theology’ is afkomstig van theologe Karen Armstrong en refereert aan een theologie die zich richt op het hiernamaals en zo de vragen van het hier en nu ontwijkt en voor zich uit schuift.

benadering van de problematiek waarbij ze zich beroepen op de Schrift. Ook erkennen beiden het internationaal recht en de mensenrechten als belangrijke criteria voor universele gerechtigheid. Toch komen ze tot heel verschillende theologische benaderingen van het conflict. Door deze twee benaderingen en hun bijbelse argumentatie te vergelijken, hoop ik zicht te krijgen op de essentiële verschillen tussen beide theologische visies en op de kritiek die vanuit Ateeks positie op de IP-nota kan worden geformuleerd.

De onderzoeksvraag voor dit werkstuk luidt als volgt:

Op welke argumentatie in de Israëlscheologie van de IP-nota richt de Palestijnse kritiek zich en is het verwijt 'lazy theology' terecht?

De problematiek zal voornamelijk benaderd worden vanuit een bijbels-theologische invalshoek, maar bij een probleem als het Israëlsch-Palestijns conflict waar religieuze en politieke elementen zo verweven zijn, kan men niet om de politieke context heen.

De methodische aanpak voor de bespreking van dit onderwerp bestaat uit vier onderdelen:

- 1 Allereerst zullen de context, het ontstaan en de inhoud van de Palestijnse bevrijdingstheologie van Ateek besproken worden in relatie tot de Palestijnse problematiek.
- 2 Daarna zullen de Nederlandse context, de ontwikkeling van de Israëlscheologie en de Israëlscheologie van de IP-nota aan de orde komen.
- 3 Vervolgens zullen twee kernmotieven uit deze theologische visies naast elkaar gezet en geëvalueerd worden vanuit de positie van Ateek.
- 4 Aansluitend zullen de kernmotieven in de IP-nota en hun concrete uitwerking vanuit eigen positie geëvalueerd worden en ten slotte zullen de bevindingen in de conclusie worden verwoord.

2 Palestijnse bevrijdingstheologie van Naim Stifan Ateek

2.1 Context waarbinnen de Palestijnse bevrijdingstheologie is ontstaan

De stichting van de staat Israël op 14 mei 1948 betekende voor de Joden een veilige thuishaven na eeuwenlang antisemitisme en alle verschrikkingen van de holocaust, maar voor de Palestijnen was het een catastrofe die zij jaarlijks gedenken als de ‘naqba’: de ramp. Het Joodse volk kreeg een land om in te wonen, maar zij raakten hun land kwijt. Palestijnen vinden dat zij de rekening gepresenteerd kregen voor de oplossing van een probleem dat niet door hun toedoen was ontstaan, maar door het antisemitisme in Europa.

De totstandkoming van Israël ging gepaard met bloedbaden⁶ en massale verdrijving⁷ van de autochtone Palestijnse bevolking, met de onteigening van hun land en bezittingen⁸ en met de verwoesting van honderden Palestijnse dorpen.⁹ Er ontstond een immens vluchtelingenprobleem waarvoor tot op de huidige dag nog geen rechtvaardige oplossing gevonden is. Behalve in vluchtelingenkampen, leven de Palestijnen nu ofwel als tweederangsstaatsburgers in Israël met minder rechten dan Joden,¹⁰ of in een situatie van repressie in de Palestijnse gebieden (Oost-Jeruzalem, de Westbank en de Gazastrook) die Israël sinds 1967 bezet houdt. In de bezette gebieden hebben de Palestijnen te lijden van geweld en landannexaties door de kolonistenbeweging en hun paramilitaire organisaties.¹¹ Buiten de democratische orde om, streven de kolonisten fanatiek en ongehinderd naar het veroveren van het gehele Eretz Israël (Groot-Israël) en het verdrijven van Palestijnen en zetten daarmee het democratisch staatsbestel onder druk. Het protest, de vernedering en de woede van de verstrooide Palestijnse gemeenschap uitte zich in twee Palestijnse opstanden: Intifada’s in 1987 en in 2000. Het nationaal bewustzijn van het Palestijnse volk was ontwaakt en men vocht voor

⁶ B. Morris, *1948 and After*, 22 en I. Pappé, *De Etnische Zuivering van Palestina*, 276

⁷ I. Pappé, *De Etnische Zuivering van Palestina*, 107–47

⁸ *Leven als Palestijnse vluchteling*, brochure UCP, 6

⁹ Schattingen lopen uiteen van 350 tot 550 verwoeste Palestijnse dorpen, zie *Leven als Palestijnse vluchteling*, brochure UCP, 5

¹⁰ *Leven als Palestijnse vluchteling*, brochure UCP, 13 en S. Nathan, *De andere kant van Israël*, 97, 104, 105, 110

¹¹ Zie OCHA *special focus occupied Palestinian Territory; Unprotected: Israeli settler violence against Palestinian civilians and their property*, UN december 2008, OCHA rapport april 2009, *The planning crisis in East Jerusalem; understanding the phenomenon of illegal construction*.

het recht van een eigen staat. Het voortdurende onrecht en de bezetting van Israël vormden een voedingsbodem voor haat en radicalisering onder Palestijnen. De radicalisering leidde tot bloedige zelfmoordaanslagen op Israëliische burgers, die door een deel van de Palestijnen gesteund werden en door een ander deel verworpen. Het Israëliische militaire antwoord daarop bestond uit harde represailles en meer onderdrukking. Zo ontstond een uitzichtloze vicieuze geweldscirkel. Palestijnse negatieve uitlatingen over Joden staan voor alles in relatie tot het conflict in het Midden-Oosten; doorgaans weet men goed onderscheid te maken tussen de Jood als mens en als vertegenwoordiger van het systeem, al kunnen in explosieve situaties die grenzen wel eens vervagen. In Palestina hebben Joden en Arabieren eeuwenlang min of meer in vrede naast elkaar geleefd¹² en elkanders religie gerespecteerd. Het verzet tegen het jodendom is vandaag dan ook vooral gericht tegen de Joodse staat Israël en moet niet verward worden met het virulente Europese antisemitisme dat tot de holocaust leidde.¹³ Een zuivere eerlijke analyse van dit conflict kan nooit in termen van oorlog getekend worden zoals in het Westen wel vaak gebeurt; het gaat om een situatie van bezetting en verzet daartegen en ook om een grote ongelijkheid van militaire macht en middelen, die van meet af aan bestond. Palestijnen voelen zich door iedereen in de steek gelaten, zowel door de Westerse als door de Arabische wereld. Zij kritiseren de Westerse opstelling waar veel steun is voor het omvangrijke structurele geweld van het Israëliische leger jegens Palestijnse leiders en burgerdoelen, terwijl er weinig begrip is voor het feit dat het Palestijnse geweld een wanhopige reactie is op hun uitzichtloze situatie van lijden en onrecht. Binnen Israël zelf groeit ook voorzichtig het besef dat er zoiets als een naqba heeft plaatsgevonden. Kritische geluiden uit Joods-Israëliische hoek, zoals van historicus Ilan Pappé en Israëliische organisaties als Zochrot en mensenrechtenorganisaties als B'Tselem zetten zich in voor een dergelijke bewustwording. Op dit moment (juni 2009) is in Israël nieuwe wetgeving¹⁴ in voorbereiding, die het kritiseren van en gewelddoos verzet tegen de staatspolitiek van Israël strafbaar stelt. Deze wetgeving omvat ook een 'nakbah law' die de herdenking van de naqba strafbaar stelt; deze maatregel is des te schrijnender,

¹² B. Reitsma, *Wie is onze God?* 72

¹³ B. Reitsma, *Wie is onze God?* 71

¹⁴ Wetsvoorstellen: the nakbah law verbiedt het leed van Palestijnen te gedenken, de loyalty law die van alle Israëliische burgers een loyaliteitsverklaring met de Joodse Zionistische staat vraagt en een wet die het demonstratierecht beperkt.
<http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1087171.html>;
<http://www.haaretz.com/hasen/spages/1088706.html>.

als men bedenkt dat tegelijkertijd het ontkennen van de holocaust strafbaar is. Met deze ondemocratische wetgeving zal de positie van Palestijnse, maar ook Joodse critici binnen Israël steeds moeilijker worden.

2.2 Naim Stifan Ateek (1937)

De identiteit van Naim Stifan Ateek is bijzonder samengesteld: hij is Palestijn, omdat hij tot het Palestijnse volk behoort, Arabier ¹⁵, Israëliisch staatsburger en geestelijke binnen de Episcopale (Anglicaanse) kerk. Naim groeide op in het overwegend islamitische Palestijnse stadje Beisan, waar zijn vader een welgesteld edelsmid was. Het gezin Ateek behoorde tot de florerende christelijke gemeenschap in Beisan en hun huis was een centrum van bijbelstudie en christelijke activiteit. Op 12 mei 1948 maakte Naim als 11-jarige jongen mee dat zijn woonplaats werd bezet door Israëliische soldaten. Twee weken later werden alle inwoners gedwongen binnen een paar uur hun huis te verlaten, anders zouden ze gedood worden. De moslims werden afgevoerd naar Transjordanië, de christenen naar Nazareth. Binnen een paar uur was het gezin Ateek vluchteling geworden en voor altijd verdreven uit hun huis in Beisan. In Nazareth vond de familie gelukkig onderdak bij vrienden en vader begon opnieuw als edelsmid. De bewegingsvrijheid van de verdreven Palestijnen werd door een militaire wet drastisch beperkt, maar tien jaar later werd die beperking op Onafhankelijkheidsdag voor één dag opgeheven. Vader Ateek nam zijn gezin mee voor een bezoek aan Beisan, dat inmiddels een Joods-Israëliische stad was geworden. Vreemden bewoonden hun huis en ze mochten niet binnen kijken: “dit is niet jullie huis, dit is van ons”. Het bezoek greep vader Ateek zeer aan. Kort na terugkeer in Nazareth kreeg hij een beroerte die hem invalide maakte.

Naim Ateek ging in 1959 naar de VS om theologie te studeren aan de universiteit van Berkeley. Hij voltooide daar zijn priesteropleiding en keerde in 1966 terug naar Nazareth om anglicaans priester te worden. Begin 80'er jaren ging hij opnieuw voor studie naar de VS en behaalde zijn Doctor of Divinity degree aan

¹⁵ N.S. Ateek, *Recht en gerechtigheid*, 27. “Arabische christenen van het heilige land zijn een mengsel van vele volkeren, een ware smeltkroes van een geloof dat geen etnische of raciale grenzen kende. Zij zijn nakomelingen van de Kanaänieten, de Syriërs en de Phoeniciërs; van eerste christelijke gemeenschappen die zijn ontstaan uit de Joodse, Samaritaanse, Griekse, Romeinse en Arabische bevolkingsgroepen, de kruisvaarders en nog andere inheemse etnische groepen. Deze bevolkingsgroepen vermengden zich en werden uiteindelijk etnisch gearabiseerd”.

het theologisch seminarium van San Francisco. Hij verwierf eredocoraten aan episcopale theologische faculteiten in de VS. Ateek werd kanunnik van St. George's Cathedral in Jeruzalem, de zetel van het bisdom Jeruzalem van de anglicaanse wereldgemeenschap. Nadien wijdde hij zich aan de oprichting van Sabeel. Ateek is de 'vader' van de Palestijnse bevrijdingstheologie en president en oprichter van Sabeel, het oecumenisch centrum voor bevrijdingstheologie in Jeruzalem. Sabeel betekent zowel 'weg' als 'bron'; gaand op de weg naar gerechtigheid laaft men zich aan de bron: het evangelie. Sabeel werd opgericht om het evangelie relevant te maken voor christenen die leven onder Israëlische bezetting. Zowel in het binnenland als in het buitenland zet men zich in voor een geweldloos streven naar gerechtigheid en voor vergeving en verzoening in Israël en Palestina. Ander aandachtspunt is het verbeteren van de relatie tussen Palestijnse christenen en moslims, die verslechterd is door de onderdrukkende Israëlische bezetting en door de opkomst van religieus fundamentalisme en extremisme. Ateek wijst zowel Israëliësch als Palestijns geweld krachtig af; geweld leidt slechts tot nog extremer geweld, haat leidt tot nog meer haat. Het enige pad dat naar verzoening leidt, is gerechtigheid. Zonder gerechtigheid zijn echte vrede en veiligheid, volgens Ateek, niet mogelijk.

2.3 Bevrijdingstheologie en de Palestijnse situatie

Bevrijdingstheologie is een van oorsprong katholieke theologische beweging, die eind zeventiger jaren van de vorige eeuw in Latijns-Amerika¹⁶ opkwam. De beweging werd onder andere door Gustavo Gutiérrez met zijn *Teología de la liberación* (1971) van een theologisch fundament voorzien. Buiten Latijns-Amerika sloeg de bevrijdingstheologie vooral aan in de derde wereld en Zuid-Afrika. Bevrijdingstheologie combineert de christelijke waarden van het nieuwe testament (NT), met een marxistische analyse van de sociale omstandigheden.¹⁷ In een situatie van onderdrukking wordt het ondersteunen van verdrukten en armen tot eerste taak van de kerk gerekend. 'Bevrijding' wordt holistisch opgevat en heeft betrekking op de gehele mens en niet alleen op de spirituele noden. Het Exodusverhaal fungeert daarbij doorgaans als bijbels paradigma; individuele redding hangt samen met sociale transformatie. In de bevrijdingstheologie wordt

¹⁶ *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, 978

¹⁷ N. Smart, *Godsdiensten van de Wereld*, 606-607

Christus' leer geïnterpreteerd als een confrontatie met het institutionele geweld van sociale en politieke structuren. De bevrijdingstheologie heeft duidelijk gemaakt dat alle theologie contextueel bepaald is.

De theologie van Naim Ateek is een variant op de bevrijdingstheologie, toegesneden op de Palestijnse situatie. Ateek is niet de enige Palestijnse bevrijdingstheoloog; anderen zijn bijvoorbeeld Elias Chacour, Yohanna Katanacho en Salim J. Munayer. In deze studie beperk ik me tot Ateek's theologische visie; onderstaande bespreking is voornamelijk gebaseerd op de twee boeken die hij over dit onderwerp schreef, tenzij anders aangegeven. In het boek *Justice and only Justice* (1989) geeft Ateek een bijbels fundament en een hermeneutisch kader voor een Palestijnse bevrijdingstheologie, waarbij de nadruk ligt op het streven naar gerechtigheid. Het tweede boek *A Palestinian Christian Cry for Reconciliation* (2008) sluit aan bij recente ontwikkelingen in het Palestijns-Israëliësch conflict en biedt een verder gerijpte bijbels-thematische uitwerking van zijn bevrijdingstheologie.

2.4 Doel van een Palestijnse bevrijdingstheologie

In *Justice and only Justice* geeft Ateek de volgende definitie van bevrijdingstheologie:

Een bevrijdingstheologie is een manier van profetisch en contextueel spreken in een bepaalde situatie, speciaal waar lijden en onderdrukking lang de dienst uitmaakten.

Ateek wilde geen aparte theologie voor Palestijnse christenen creëren, maar de theologie zo contextualiseren, dat deze voor Palestijnen opnieuw betekenisvol kon worden. Zijn bevrijdingstheologie is diep geworteld in de bijbel.

Bevrijdingstheologen beschouwen de bijbel als een dynamische bron van kracht die mensen tot geloof en redding kan brengen, maar in de specifieke situatie van Palestijnse christenen was de bijbel zelf onderdeel van het probleem geworden.

Om te beginnen door het woord 'Israël' in de bijbel; tot 1948 had dit woord betrekking op de godsdienstige gemeenschap van het oude Israël; Gods volk.

Palestijnse christenen hadden zich altijd beschouwd als levende lidmaten van dat Israël, maar het woord 'Israël' associëren zij vandaag de dag vooral met de staat

Israël, onder wiens repressie zij lijden. Deze negatieve connotatie verhindert contact te maken met de geestelijke en liturgische betekenis van het volk Israël uit de joods-christelijke traditie.

Een ander probleem met de bijbel was de zionistische interpretatie van bijbelteksten door vele Joodse en christelijke exegeten. Na de stichting van de staat werden zoveel oudtestamentische teksten zionistisch geïnterpreteerd, dat het hele Oude Testament (OT) voor Palestijnse christenen weerzinwekkend werd.¹⁸ De zionisten gebruikten de bijbel om Israëls exclusieve claim op het heilige land te ondersteunen en om onrecht begaan door de staat Israël ten opzichte van de autochtone bevolking van Palestina te rechtvaardigen. Palestijnse christenen die het OT altijd als essentieel deel van de christelijke Schrift hadden gelezen, kregen nu de neiging het OT overboord te zetten. De bijbel was voor Palestijnse christenen onderdeel van het probleem geworden in plaats van een uitkomst in hun moeilijke situatie. Gevolg was dat ook de integriteit van God zelf op het spel kwam te staan; is God eigenlijk wel een god van gerechtigheid en vrede als hij de Joden zulke exclusieve rechten geeft ten koste van ons? De God uit de bijbel was een discriminerende en partijdige God geworden. De kernvraag doemde op of de bijbel wel het woord van God was waarin zijn aard, wil en bedoeling werden weerspiegeld, of werd die ten onrechte voor Gods authentieke boodschap gehouden?

Ateeks bevrijdingstheologie is te zien als een pastoraal theologisch antwoord op deze vragen van zijn volk. Hij ziet zijn bevrijdingstheologie als een brug tussen mens en bijbel, die de kern van de bijbelse boodschap weer in verband kan brengen met de Palestijnen, zonder enig gedeelte van de bijbel te verwerpen.

2.5 Christologisch-hermeneutisch principe

Voor Ateek staan de gerechtigheid en liefde van God niet ter discussie. Gods karakter van goedheid, liefde, barmhartigheid en gerechtigheid is volledig consistent. Ateek zoekt naar een theologisch criterium om het authentieke Woord van God in de bijbel te identificeren en hij komt uit bij Jezus Christus zelf als beste hermeneutische sleutel om bijbelteksten te verstaan. Immers de kennis en liefde van God zijn ons geopenbaard in het leven, de dood en de opstanding van

¹⁸ N.M. Ateek, *Recht en Gerechtigheid*, 97

Jezus Christus. Door nu de inhoud van de bijbel te kritiseren door de Geest van Christus, kan men de bijbel als geheel nemen. Niet alle bijbelpassages blijken dan hetzelfde gezag te hebben; er zijn ook passages die geweld verheerlijken en God voorstellen als een God van oorlog. Deze teksten weerspiegelen een vroeg ontwikkelingsstadium van het menselijk begrip van Gods openbaring, dat strijdig is met de God van liefde, gerechtigheid en vrede, zoals christenen die ervaren hebben in Gods openbaring in Christus. Deze moeilijke passages moeten dan ook altijd historisch en contextueel gelezen worden. De waarde van deze teksten ligt gedeeltelijk in het negatieve aspect ervan; zij laten zien wat God niet en - indirect dus ook - wat God wel is.

In plaats van zichzelf af te sluiten voor deze moeilijke teksten, kan men zichzelf ook vrij openstellen, om te horen hoe 'God in Christus' door die tekst vandaag tot ons spreekt. Deze hermeneutiek is bevrijdend en geeft christenen vertrouwen en houvast om met de problemen, waar zij dagelijks mee geconfronteerd worden, om te gaan. Oudtestamenticus Brueggemann¹⁹ kritiseert Ateeks hermeneutiek; het presenteren van één christologische hermeneutische constructie is te eenzijdig en doet het polyfone karakter en de algemene openheid van het OT geweld aan, luidt zijn kritiek. Ateek wil het polyfone karakter van OT en andere interpretatiemogelijkheden niet ontkennen, maar als christen hanteert hij een interpretatie waarbij het OT op zinvolle wijze in verband staat met zijn eigen geloofstraditie. De Hebreeuwse Schriften worden bestudeerd en gekoesterd als onze geloofsachtergrond. Het OT staat niet op zichzelf; het vormt de fundering van twee religieuze bewegingen: christendom en rabbijns judaïsme en beide interpreteren het OT voor hun eigen geloofsgemeenschap en binnen hun eigen geloofsbegrip. De Joden vonden immers vervulling in de Mishna en Talmud, en de christenen in het NT. Het OT alleen - zonder de incarnatie, redding en de vervulling in Jezus Christus - zou voor Ateek persoonlijk religieuze betekenis missen, want voor christenen werd het normatieve beeld van God pas bereikt in Jezus Christus. Dit beeld vertegenwoordigt een Godopvatting die gerijpt is gedurende de periode van bijbelse geschiedenis; de Joodse christelijke gemeente begreep dat Gods doel met de geschiedenis breder was dan één volk. Ateek begint daarom bij Christus en vandaar kijkt hij terug naar het OT en vooruit naar NT. Pas dan wordt deze voor hem het meest zinvol en ziet hij ook de betekenis en relevantie voor de Palestijnse context.

¹⁹ N.S. Ateek, *A Palestinian Christian Cry for Reconciliation*, 53

2.6 Bijbels-thematische onderbouwing

Het Exodusverhaal bleek niet meer geschikt als bijbels paradigma voor een Palestijnse bevrijdingstheologie, omdat dit verhaal na 1948 steeds meer historisch werd geïnterpreteerd. Religieuze en christelijke zionisten lezen in het Exodusverhaal een oproep aan joden tot fysieke terugkeer naar het land. De Europese uitlegtraditie van de 'historische' lezing schoot zover door dat 'bijbelse geschiedenis' gelijk werd gesteld aan 'ware geschiedenis'. Zo kon ook de landbelofte ten onrechte worden gelezen als de clause van een eigendomsakte.²⁰ Het kritiekloos transponeren van dit bijbelverhaal naar de hedendaagse setting, stelt de Palestijnen voor als waren zij de Kanaänieten of de Amalekieten, die op bevel van God van hun eigendommen en land moesten worden beroofd. De kritiek op de intocht is niet los te zien van de uittocht en dit verhindert de Palestijnen de totale Exodusgebeurtenis als zinvol te beschouwen. Een terugkeer, gewild door de God van gerechtigheid, liefde en vrede, zou er volgens Ateek heel anders uitzien: namelijk als 'samen het land van Israël Palestina delen'.

Ateek kiest drie bijbelse modellen voor zijn bevrijdingstheologie.

- 1 Het eerste model is het verhaal van Nabot in 1Koningen 21:1–29, dat handelt over de onderdrukking van de rechten van het individu, maar in het hart ervan staat een God van gerechtigheid. De wijngaard die Nabot van zijn voorouders had geërfd, was zeer waardevol voor hem, hij bleef weigeren zijn erfgrond te verkopen aan koning Achab. Nabot stond echter machteloos tegenover de machthebbers; hij werd gedood en zijn land werd toch afgenomen. Palestijnen kunnen zich identificeren met dit onteigeningsverhaal, dat zich sinds de oprichting van Israël duizenden keren herhaald heeft, terwijl niemand zich om gerechtigheid voor Palestijnen bekommerde. Het verhaal leert ook dat God vasthoudend is wat gerechtigheid betreft; via de profeet Elia komt Hij op voor hen die zich niet kunnen verdedigen. De ethische wet

²⁰ Zie de lezing van M. Dijkstra op de Studiedag Werkgroep Keerpunt in samenwerking met Vrienden van Sabeel Nederland: *Bezetting van Palestina en een koloniale Israëltheologie*, 9

waartoe de profeten aanspoorden, is onpartijdig: de rechten, het eigendom en ook het leven zelf van iedere persoon, staan onder bescherming van God.

- 2 Het tweede model is het verhaal van Achab in 1Kon. 22. Achab wilde met hulp van zijn buurman koning Josafat een veldtocht voeren tegen Aram (Syrië). Vierhonderd extatische profeten voorspelden ten onrechte de overwinning; alleen de profeet Micha sprak de waarheid en voorspelde de ondergang. Achab wilde de onaangename waarheid niet horen, zette Micha gevangen en ging vervolgens strijdend zijn ondergang tegemoet. Ateek leest hierin de waarschuwing dat leiders slechts willen horen wat past in hun machtsdenken; elke kritiek moet worden onderdrukt. De valse profeten zijn slaven van de politieke orde; zij zien gerechtigheid en waarheid alleen door de ogen van de staat. Zij die werkelijk zoeken naar gerechtigheid doen dat op grond van morele overwegingen; zij maken zich daarmee niet populair, maar kiezen voor hun innerlijke vrijheid, ook als dat negatieve gevolgen voor hen heeft.
- 3 Als derde thema fungeren Psalm 42 en 43, waarin de schreeuw van de vluchteling klinkt, die is verjaagd uit zijn thuisland en leeft met verdriet, angst, frustratie en wanhoop. Vertrouwen op God is de enige weg naar een betere toekomst. De psalmen kunnen gelezen worden als een boodschap van hoop voor onderdrukten en vluchtelingen. Zij worden door God gehoord en hoewel nu nog onzichtbaar, zal God zeker opkomen voor wat juist en rechtvaardig is.

2.7 Inclusiviteit en exclusiviteit

In de bijbel is een voortdurende spanning voelbaar tussen een nationalistisch exclusieve en een universalistisch inclusieve opvatting van God. Voor Ateek is dit één van de meest fundamentele theologische kwesties.

Ateek onderscheidt drie afzonderlijke traditionele stromingen binnen het jodendom.

- 1 Een nationalistische traditie geïnspireerd op vroege profeten, Jozua, Richteren 1 en 2 Samuël en 1 en 2 Koningen, waarin geweld wordt gebruikt om nationalistische doelen voor de Israëlieten te bereiken. Er is een exclusieve Godopvatting: JHWH was hun God op een unieke manier. De Zeloten behoorden tot deze stroming.
- 2 Een op de Thora geïnspireerde traditie (Farizeeën) die religieus geloof zag als bindmiddel van de Joodse gemeenschap in de diaspora waaruit later het rabbijns jodendom voortkwam met de Talmud en de Misjna. De rabbijnse opvatting verried af en toe exclusiviteit. Na de verlichting begon men het universalistisch karakter van het jodendom te benadrukken. Hieruit ontstonden het reformistisch en ethisch jodendom die de voorschriften van ethiek, moraliteit en gerechtigheid als kern van jodendom beschouwden.
- 3 Een profetische traditie geïnspireerd door de grote profeten uit de Tenach, die gedachten ontwikkelden over de universele en inclusieve aard van God. Zij zagen God als een God van recht en gerechtigheid die van alle naties een ethische levenswijze verlangt.

Ateek ziet Jezus in de lijn van de profetische traditie staan: in Jezus' getuigenis van God breekt de inclusieve Godopvatting door, die ook al door de regels van het OT heen schemerde. Deze lijn heeft zich voortgezet in het NT; God had de wereld zodanig lief dat hij Jezus Christus gezonden heeft, die voor de wereld gestorven is. Het hele boek Handelingen spreekt van de inclusieve aard van het evangelie dat voor alle volken bedoeld is, maar ook Paulus in zijn brieven: Galaten 3:26, 28–29. “Want gij zijt allen zonen van God, door het geloof, in Christus Jezus. 28 Hierbij is geen sprake van Jood of Griek van slaaf of vrije, van mannelijk en vrouwelijk; Gij allen zijt immers één in Christus Jezus. 29 Indien gij nu van Christus zijt, dan zijt gij zaad van Abraham en naar de belofte erfgenamen.” Een Palestijnse bevrijdingstheologie die het inclusieve karakter van God onderstreept, staat dus vol in de authentieke bijbelse traditie.

Het Joods zionisme blies de nationalistische traditie binnen het jodendom nieuw leven in. Tegen de opleving van een raciaal exclusieve opvatting van een volk en zijn God heeft het ethische jodendom met zijn universalistische visie het onderspit moeten delven. In Ateeks visie is het zionisme daarom een stap terug in

de ontwikkeling van het jodendom. Ateek staat hierin niet alleen; veel Joden zullen geneigd zijn hem daarin gelijk te geven.²¹

2.8 Bevrijdingstheologie in Jona

In zijn boek *A Palestinian Christian Cry for Reconciliation* verbreedt Ateek de bijbels-thematische onderbouwing van deze theologische inclusiviteitsopvatting. Naast de nationalistische lijn in de Hebreeuwse geschriften is er ook een universalistische trend waar te nemen. Te beginnen bij Amos vinden we een theologie die weifelt tussen nationalisme en universalisme, tussen exclusiviteit en inclusiviteit.

Voor het boek Jona is voor Palestijnen in dit opzicht relevant: Ateek ziet de auteur van Jona als een archetypische Palestijnse bevrijdingstheoloog. Zijn boodschap mag 2000 jaar oud zijn, maar heeft niets aan actualiteit ingeboet en raakt de theologische kwestie, die onder het Israël-Palestinaconflict ligt, vol in het hart. Door de persoon Jona onder kritiek te stellen, kritiseert de auteur de particularistische opvatting dat God alleen de God is van het Joodse volk. De theologie die uit het boek Jona spreekt, is dat Gods volk niet beperkt is tot het volk Israël. Gods liefde en zorg geldt alle volken; zelfs die brute Assyriërs. Op paradoxale wijze schudt Jona wakker tot het besef dat God de God van allen is en dat Gods activiteit en aanwezigheid niet beperkt zijn tot de landsgrenzen van Israël. De auteur van Jona staat daarin niet alleen; ook sommige postexilische profeten gaven blijk van een meer universele visie; de ballingschap rekte bij velen het begrip van het land op. God kon niet langer worden opgevat als een tribale God binnen een beperkte geografische locatie. En voor de ballingschap drukte de profeet Amos Gods begaan zijn uit met andere landen en andere volken (Amos 9:7). Waar de grotere profeten fluctueren tussen een inclusieve en exclusieve visie op God, is Jona consistent in zijn inclusieve en universele boodschap. Voor Palestijnen vormt het boek Jona daarom een spirituele en theologische levenslijn: God laat zich niet opsluiten binnen de geografische en etnische grenzen van een exclusieve theologie. Het universalistische begrip van God is volgens Ateek de meest ware opvatting van God; God is de God van het hele universum die voor alle mensen leeft en om alle mensen geeft en die gerechtigheid en genade wenst.

²¹ Veel joden uit het reformistisch en ethisch Jodendom vinden dat de kern van het Jodendom is aangetast door de zionistische politiek van de staat. H. Meyer; *Het einde van het Jodendom*, 230-234, 251, 279-280. Zie interview met Susan Nathan in *Woord en Dienst*, 5 juni 2009.

2.9 Zionisme en christenzionisme

De beweging die in het hele Midden-Oostenconflict een belangrijke rol speelt, is het zionisme. Ateek besteedt vooral in zijn tweede boek ruim aandacht aan het zionisme en in het bijzonder aan het christenzionisme, omdat het streven van deze beweging grote invloed heeft op de positie van de Palestijnen. Alvorens de positie van Ateek te beschrijven ten aanzien van het zionisme eerst een korte uitleg daarover. Het zionisme²² kan gedefinieerd worden als de nationale beweging voor terugkeer van het Joodse volk naar hun thuisland en voor hervatting van de Joodse soevereiniteit in het land Israël.²³ Deze Joodse - aanvankelijk seculiere - beweging kwam eind 19e eeuw op als een late uiting van het Europese nationalisme en had het ideaal van één volk in één staat voor ogen. Het was een antwoord op de minderheidspositie van de verstrooide Joden en op het onuitroeibare antisemitisme in Europa. Theodor Herzl (1860–1904) - de vader van de zionistische beweging - stelde dat het falen van assimilatie en emancipatie van Joden op nationale gronden berustte; de Joden zijn een natie.²⁴ Pas in een later stadium gingen ook religieuze motieven een rol spelen. Het zionistisch congres in 1897 besloot dat die Joodse staat gevestigd zou moeten worden in het land der vaders: Palestina. Historische rechten - na achttienhonderd jaar ballingschap - en de goddelijke landbeloften in de Tenach vormden de basis voor deze landaanspraak. Het Joodse volk in de diaspora is Jeruzalem nooit vergeten; de traditionele Joodse wens met Pesach: “volgend jaar in Jeruzalem” getuigt daarvan. Met de oprichting van de staat Israël in Palestina na WO II ging deze wens in vervulling.

22 De term ‘zionisme’ werd in 1885 geïntroduceerd door de Weense schrijver Nathan Birnbaum. Grondlegger van het zionisme was Theodor Herzl (1860–1904).

23 S.Sizer, *Christian Zionism*, 19

24 Shlaim, *the Iron Wall*, 2

De zionistische beweging erkende de Palestijnen niet als een nationale entiteit en zocht vooral steun van koloniale machten - zoals Engeland- voor hun nationale streven. Vanaf het eerste zionistische congres is volledig voorbij gegaan aan de rechten van Palestijnen en dit bleef trend in de verdere zionistische politiek.²⁵

2.9.1 Christenzionisme

Ateek gaat in zijn tweede boek *A Palestinian Christian cry for Reconciliation* uitgebreid in op de negatieve invloed van het christenzionisme op het Israëliisch-Palestijns conflict. Allereerst een verheldering van het fenomeen christenzionisme. Christenzionisme een politieke vorm van filosemitisme die gedefinieerd kan worden als christelijke steun voor zionisme. Het christenzionistisch programma is gebaseerd op een wereldvisie waar het evangelie geïdentificeerd wordt met een ideologie rond koninkrijk, kolonialisme en militarisme.²⁶ De extreme vorm van christenzionisme legt een grote nadruk op de apocalyptische gebeurtenissen rond het einde der tijden, in plaats van op het leven naar Christus liefde en gerechtigheid vandaag. Christenzionisme is een moderne theologische en politieke beweging, die de meest extreme ideologische posities van het zionisme omarmt en daardoor schadelijk is voor een rechtvaardige vrede tussen Palestina en Israël. Een vroege vorm van christenzionisme kwam ruim zeventig jaar eerder op dan het Joods politieke zionisme.²⁷ Dit proto-christenzionisme ontstond binnen het protestants fundamentalisme en was gebaseerd op een letterlijke, niet-kritische bijbelstudie. Deze theologie heeft ook het Joodse zionisme gevoed en gevormd, voordat dit brede steun vond in Joodse kring. Christenzionisten hebben later hun theologie vertaald naar een politieke agenda voor het land Palestina; bewust of onbewust steunen zij het Joodse religieuze streven naar een exclusieve Joodse controle over de Tempelberg, Jeruzalem en het gehele land (Eretz Israel) omdat dit zal leiden tot zegen voor de hele wereld als de volken erkennen wat God doet in en door Israël.²⁸ Alhoewel er ook binnen christenzionisme veel varianten bestaan, komt Ateek tot een opsomming van aantal representatieve uitgangspunten:

²⁵ Shlaim, *the Iron Wall*; Israel and the Arab World, 5

²⁶ Zie de verklaring van N.S. Ateek *Challenging Christian Zionism*, op de vijfde Internationale Conferentie van Sabeel in Jeruzalem 14-18 april 2004.

²⁷ N.S. Ateek, *A Palestinian Christian Cry for Reconciliation*, 81

²⁸ S. Sizer, *Christian Zionism*, 19-21

Een letterlijk geloof in een onfeilbare bijbel en een letterlijke vervulling van alle bijbelse profetieën; het Joodse volk is Gods uitverkoren volk, Palestina is Eretz Israel en door God aan Joden alleen gegeven als een eeuwige erfenis, Joden moeten terugkeren naar Palestina ter vervulling van de profetieën en om hun staat (koninkrijk) te vestigen. Jeruzalem behoort de Joden exclusief toe, de Joodse tempel moet herbouwd worden om de wederkomst van Christus mogelijk te maken, christelijke gelovigen zullen bewaard worden als de grote eindstrijd 'Armageddon' zal plaatsvinden, waarbij twee derde van de Joden zal omkomen. De rest van de Joden zal zich bekeren en Jezus tot ware Messias aannemen. Dan volgt de wederkomst van Christus en zijn duizendjarig vreedrijk. Daarna zal nog eenmaal het kwaad opkomen om dan voorgoed verslagen te worden. Dan zal Gods koninkrijk van gerechtigheid voor altijd gevestigd worden.

Het christenzionisme neemt soms ook filojudaïstische vormen aan, zoals bijvoorbeeld het invoeren van de sabbatviering. Door Israël onvoorwaardelijk politiek en religieus te steunen, geloven christenzionisten trouw te zijn aan God en volgens Gods wil te handelen.

2.9.2 Bijbelinterpretatie van christenzionisten

De christenzionisten die vooral in de VS veel invloed hebben, vormen volgens Ateek een bijbelse en politieke bedreiging voor zowel Palestijnen als Israëli's. De bijbelse bedreiging ziet hij in een tragisch misbruik van de bijbel door een letterlijke interpretatie in plaats van een interpretatie naar de geest. Bijbelteksten die een oud-oosterse oorlogsethiek reflecteren, worden aan God zelf toegeschreven en zo geïnterpreteerd alsof ze ook vandaag kunnen worden toegepast. Zo wordt met een beroep op de bijbel bijvoorbeeld de verdrijving en verplaatsing van Palestijnen gesteund. Deze vorm van etnische zuivering wordt daadwerkelijk gesuggereerd in bijvoorbeeld Numeri 33:51-56 waar God Mozes instructies geeft hoe het land Kanaän in bezit te nemen. Een letterlijke interpretatie van zo'n tekst is volgens Ateek verwerpelijk en druist in tegen de geest en liefde van Christus en het NT. Het probleem is dat er altijd wel bijbelteksten te vinden zijn, die - los gezien van hun context en letterlijk geïnterpreteerd - zulke daden rechtvaardigen, wanneer die niet gecorrigeerd worden door een achterliggende theologie van een liefdevolle en bevrijdende God. Als doctrines gaan prevaleren boven de liefde, dan missen we de diepere betekenis van de tekst. In de christelijke traditie is de bijbel wel vaker misbruikt;

bijvoorbeeld om oorlogen te voeren, slavernij te rechtvaardigen en vrouwen het zwijgen op te leggen. Ateek beschouwt het christenzionistisch denken als een moderne vorm van ketterij die gebaseerd is op misinterpretatie van de bijbel. Het christenzionisme in extreme vorm legt de nadruk op apocalyptische gebeurtenissen die naar het einde der tijden leiden, in plaats van op het belang van hier en nu te leven naar Christus' liefde en gerechtigheid. Toch vormt deze extreme vorm niet het grootste gevaar; er is een verraderlijker vorm van zionisme, die een veel groter gevaar vormt, namelijk het christenzionisme dat in allerlei verschillende gradaties is doorgedrongen in de theologische denkwereld van christenen binnen de grote kerken. Het zorgt daar voor een - vaak onbewust - interpretatiekader voor de bijbel waardoor men zwijgt over de Israëlische bezetting van Palestina. Het grootste probleem wordt dus gevormd door de vele goedwillende christenen, die vaak slecht geïnformeerd zijn.

2.9.3 Relatie tussen zionisten en christenzionisten

Hoewel de christenzionisten het Joodse zionistische streven steunen, hebben ze totaal verschillende agenda's. Het doel van joods zionisme is de Joden vanuit de diaspora naar Israël te brengen, zodat ze een veilige thuishaven hebben om te leven. Het doel van christenzionisme (volgens hun scenario van de eindtijd) is de Joden naar Israël te brengen waar tweederde van hen vernietigd zal worden in de afschuwelijke eindstrijd Armageddon. De rest van de Joden zal dan bekeerd worden tot het christelijk geloof. In deze strijd zullen de Joden lijden; de christenen zullen daarvoor bewaard worden. Dit zou Gods uiteindelijk bedoeling voor de geschiedenis vervullen en de wederkomst van Christus inluiden. Uiteindelijk zal de hele wereld - individuen en naties - geoordeeld worden op basis van hun opstelling tegenover Israël; hebben zij Israël gezegend of vervloekt?²⁹ De relatie tussen christenzionisten en Joodse zionisten is dus van een tragische hypocrisie. Men gebruikt elkanders steun om de eigen doeleinden te verwezenlijken, maar uiteindelijk is het christenzionisme een ernstige vorm van antisemitisme.³⁰ Christenzionisten hebben een fatalistische visie op de toekomst, die volgens een bepaald vaststaand script moet verlopen. Pogingen om

²⁹ S. Sizer, *Christian Zionism*, 202

³⁰ N.S. Ateek, *A Palestinian Christian Cry for Reconciliation*, 89

een blijvende vrede in het Midden-Oosten te bewerkstelligen, worden dan ook argwanend bekeken als inspanningen van satan om Israël te verlokken.³¹

De politieke dreiging van christenzionisme is volgens Ateek gelegen in het feit dat christenzionisten in de Verenigde Staten veel invloed op het politiek beleid in Washington hebben. Zij zorgen voor belangrijke financiële, politieke, militaire en morele ondersteuning voor Israëls repressieve politiek ten aanzien van de Palestijnen. Zo staan ze een werkelijke vrede gebaseerd op gerechtigheid - die in het belang van beide partijen is - in de weg.

³¹ S. Sizer, *Christian Zionism*, 202

2.10 Visie op de landbelofte

Ateek stelt dat het conflict in essentie een conflict om het land is, waarin pas in tweede instantie allerlei religieuze factoren gingen meespelen. Zowel Joden als Palestijnen claimen op historische gronden recht te hebben op dit land.

Palestijnen baseren dat op het feit, dat zij de laatste dertienhonderd jaar onafgebroken de autochtone bevolking van Palestina hebben gevormd. De Joden baseren dat op hun bewoning van het land vanaf circa 1200 voor Chr. tot in de 2^e eeuw na Chr. toen na de opstand van Bar Kochba in 135 de diaspora begon voor de Joden. Sindsdien hebben er altijd nog kleine en versnipperde Joodse gemeenschappen in het land gewoond.

In het Westen heeft land vooral een economische waarde, maar in het Midden-Oosten bepaalt het land wezenlijk iemands identiteit. Op de ooit verworven familiegrond woont men al generaties lang, het verbindt je met je voorouders en bepaalt je plaats in de maatschappij.³² Voor Palestijnse christenen bepaalt het land ook een wezenlijk deel van hun religieuze identiteit. In Palestina vond de incarnatie plaats; hier leefde Jezus, hier werd hij gekruisigd en opgewekt. De kerk werd geboren in Palestina en de eerste volgelingen waren Palestijnen. De Palestijnse christenen van vandaag stammen af van de vroege christenen; hun voorouders vormden vanaf het begin van de kerk een levend getuigenis van Jezus en zij willen dat getuigenis voortzetten in dit land.³³

De Joden beroepen zich op Gods landbeloften³⁴ in de bijbel - onder andere aan Abraham - waarin hij het land aan de Joden gegeven heeft.

Ateek geeft zijn bijbels-theologische benadering van de landbelofte: zijns inziens mag de belofte van het land niet gescheiden worden van de leerstelling van JHWH als schepper van het universum. De bijbel houdt consequent vol dat het land in werkelijkheid aan God toebehoort, ondanks de aanwezigheid van exclusieve landtheologie in de Schrift. In Leviticus 25:23 wordt de goddelijke aanspraak op het land zo sterk benadrukt dat de Israëlieten zelf als vreemdelingen en bijwoners of gasten worden beschouwd. Ook de psalmist

³² B. Reitsma, *Wie is onze God?* 181

³³ N.S. Ateek, *Justice and only Justice*, 113

³⁴ Teksten met daarin de belofte van het land Kanaän of Palestina aan de erfgenamen van Abraham, Isaäk en Jakob vindt men in Gen 12, Genesis 15:18, Exodus 3:8, 23 :31 Deut 26, Jozua 2-10 Jozua 21: 43-45

bezingt in Psalm 24:1 God als God van de hele wereld: “Des Heren is de aarde en haar volheid, de wereld en die daarop wonen”.

Het land behoort God toe en zij die er willen wonen moeten dan ook de eigenaar van het land gehoorzamen. In de bijbel wordt God gaandeweg meer opgevat als niet alleen de God van Israël, maar van de hele wereld; het land dat God op één bepaald moment in de geschiedenis voor één volk heeft uitgekozen, wordt een model voor Gods bekommernis om ieder volk en ieder land. Het bijzondere is universeel geworden. Daarom kan iedere natie zeggen: dit is het land des Heren en de Heer verlangt een leven van recht en gerechtigheid in ons land. Een dergelijke zegening sluit Joden of de staat Israël natuurlijk niet uit, maar ze rechtvaardigt evenmin om met een beroep op een oude belofte, die een beperkte kennis van God in een vroeg stadium van menselijke ontwikkeling verraadt, een heel volk te ontwortelen en het onteigenen. Zich uitsluitend vast te klampen aan het godsbegrip in deze beperkte en exclusieve passages, is ontrouw zijn aan het geheel van het bijbelse erfgoed.

Ook vanuit het NT kan niet gelegitimeerd worden dat de Joden een exclusief recht hebben op het land. De komst van Jezus vervulde de ware intentie van Gods gift van het land. Gods trouw is niet gekoppeld aan een bepaald land of een bepaald volk om soeverein te heersen over het land, maar Gods trouw is met mensen die in geloof leven, waar ze ook zijn, Romeinen 4:13.³⁵ In Christus hebben we de volle openbaring van God ontvangen: de hele wereld behoort God toe en is aan alle mensen gegeven als een erfenis. We hebben de opdracht deze wereld beter te maken voor alle mensen die haar bewonen en speciaal voor de armen en verdrukten. Geobsedeerd zijn door het land heeft desastreuze gevolgen gehad voor de Joden op verschillende momenten in hun geschiedenis. Niet het bezit van het land brengt zegen, maar de trouw aan de God van recht, gerechtigheid en genade. De geschiedenis leert dat een ieder die zijn hart en hoofd concentreert op het land zonder gerechtigheid te betrachten, vervloekt en uit het land verstoten zal worden. Als de staat Israël zich zo vastklampt aan zijn obsessie steeds meer land in bezit te krijgen, zal hij daarmee alleen maar de vernietiging over zichzelf afroepen en over alle mensen die in het land wonen. Ter wille van hun eigen overleven moeten Israël en de Joden erkennen dat God de

³⁵ Romeinen 4:13 “Want niet door de wet had Abraham of zijn nageslacht de belofte, dat hij een erfgenaam der wereld zou zijn, maar door gerechtigheid des geloofs”.

levende God is van alle mensen, die om alle mensen geeft en die voor allen gerechtigheid en barmhartigheid wenst.

2.11 Gerechtigheid

2.11.1 Gerechtigheid in Israël

Centraal in het IP-conflict staat voor Ateek het punt van de gerechtigheid. Het grote raadsel is: hoe kan het Joodse volk dat zelf zo'n groot lijden en ontmenselijking heeft ervaren, een ander volk zoveel lijden en ontmenselijking aandoen, nu zij zelf in een machtspositie verkeren. Terwijl zij anderen voortdurend herinneren aan hun eigen lijden, lijken zij blind voor het lijden dat zij als machthebbers teweegbrengen. Niemand heeft het recht onrecht te doen, ook niet als men zelf onrecht is aangedaan.

De Balfour declaration (1917) en de resolutie van de Algemene vergadering van de Verenigde Naties over de Verdeling van Palestina van 1947 vormden volgens Israël zelf de twee wettige bases voor de oprichting van hun staat. In beide documenten werden de gelijke rechten van bestaande niet-Joodse gemeenschappen uitdrukkelijk als voorwaarde genoemd voor de oprichting van een Joodse staat. In de 'Declaratie van Onafhankelijkheid' 1948 beloofde Israël plechtig dat de Joodse staat gebaseerd zou worden op principes van vrijheid, gerechtigheid en vrede (volgens de profeten), met gelijke rechten ook voor alle Arabische inwoners, een grondwet en een loyale naleving van het VN-handvest. Deze principes zijn door Israël doorlopend geschonden. De posities in het internationaal recht zijn klip-en-klaar, maar niet afdwingbaar. In Israël wordt de wet bepaald en uitgevoerd door diegenen die de macht hebben, belangrijke wetten worden uitgevaardigd die uitsluitend het nut en welzijn van de Joodse bevolking dienen.

2.11.2 Gerechtigheid en macht

Ateek ontleent zijn theologische visie op het probleem van gerechtigheid aan de profetische traditie. De profeten spraken uit naam van 'de God van gerechtigheid'. Gerechtigheid is inherent aan Gods wezen en gelijkgesteld aan Gods wegen. Voor profeten waren moraliteit en religie daarom niet te scheiden. God was een God met expliciete verwachtingen en vraagt van alle naties dat zij rechtvaardig leven. Amos 5:22-24. Macht is ook zeer verbonden met gerechtigheid; zij kan worden gebruikt om gerechtigheid te waarborgen; maar ook om gerechtigheid te verwoesten. De menselijke impuls tot zelfbehoud kan zo gemakkelijk ontaarden in de zucht naar de macht. Macht kan een krachtig

wapen zijn voor persoonlijk of nationaal gewin, zonder enige bekommernis om de rechten van anderen. Gerechtigheid tussen mensen moet vaak opgeëist worden. Theologisch is God, die God van gerechtigheid is, ook de God van de macht. In God zijn macht en gerechtigheid in harmonie; ze zijn geworteld in liefde en goedheid en gericht op het verwezenlijken van vrede en gerechtigheid. Bij de mens zijn macht en gerechtigheid niet in harmonie. Bij de mens speelt het bederf door de zonde een rol; macht leidt gemakkelijk tot zelfverheerlijking en onderdrukking en tot vernietiging van gerechtigheid en vrede. Onder het mom van nationaal belang kunnen allerlei soorten onrecht worden gepleegd. Mensen laten zich gemakkelijk door macht corrumperen en vergiftigen, zodat zij kwade handelingen kunnen rechtvaardigen en beredeneren. De profeet Micha (2:1-2) wijst hierop.

De wil om te leven - als een soort overlevingsinstinct - heeft voor het Joodse volk na eeuwenlang verstrooiing en lijden, uitdrukking gevonden in de totstandkoming van de staat Israël. Dit overlevingsinstinct is doorgeschooten naar een imperialistische ambitie; de wil om te leven is zucht naar macht geworden. Macht is een god geworden die aanbeden en gehoorzaamd wordt. De eisen die de macht stelt, worden iedere dag hoger en uiteindelijk leidt dit tot de vernietiging van zijn gebruiker.

2.11.3 Gods gerechtigheid en menselijk recht

Door de hele bijbel heen wordt duidelijk dat God zich bekommert om het welzijn van zwakken. De weduwen, wezen, armen en vreemdelingen worden met name genoemd; zij staan voor de machtelozen en onderdrukten in de samenleving en God stelt zich onvoorwaardelijk op aan hun kant. Gods bekommernis om gerechtigheid komt voort uit zijn medeleven. Onrecht wordt niet veroordeeld omdat de wet wordt overtreden, maar omdat mensen en daardoor ook God zelf worden gekwetst. Als God vraagt rechtvaardig te leven, betekent dat een leven in overeenstemming met Gods maatstaven van gerechtigheid en barmhartigheid. In het ingewikkelde sociale en politieke leven moeten we zoeken naar Gods liefhebbende wil en bedoeling zowel voor de naaste als voor ons zelf. Het betekent ook dat het recht, dus iedere gegronde eis die de ene mens stelt aan de andere, de bijzondere bescherming geniet van God. Wie eenmaal door deze waarheid over God gegrepen wordt, wil vanuit dit geloof leven en kan niet om

deze eis heen. Hij kan ook niet om mensenrechten heen; een staat moet gebaseerd zijn op gerechtigheid.

Ateek vindt dat christenen niet genoeg inzien hoe groot de betrokkenheid van de bijbel is bij recht; zij situeren rechtvaardigheid in het domein van de politiek, terwijl gerechtigheid in God zelf verankerd is. God wil recht, vrede en vrijheid en het zijn de mensen die Gods wil en doel frustreren. Hij roept gelovigen op te getuigen van Gods rechtvaardigheid en liefde op alle gebieden van het leven. De machtige leiders in Israël, vooral zij die zichzelf als trouw beschouwen aan hun religie, moeten notie nemen van de bijbelse waarheid dat Gods bekommernis in de eerste plaats uitgaat naar de slachtoffers van onrecht en daar hun politieke handelwijze op afstemmen.

2.11.4 Theologie van de hoop en de opdracht voor de kerk

God staat aan de zijde van onderdrukten en werkt met hen samen voor een betere tijd. Van Jezus en de Bergrede³⁶ leren we de geweldloze weg naar gerechtigheid en vrede. 'Geweldloos' is iets anders dan passiviteit. Christenen in Israël-Palestina kunnen een belangrijke rol spelen in actief dynamisch en geweldloos verzet. Recht doen aan liefde en waarheid betekent: niet aflaten de onrechtplegers te confronteren met wat zij aanrichten. Ook dat is liefde. De autoriteiten proberen de kerk onder controle te houden en bevinden zich in een toestand van paranoia; zelfs het meest geweldloze verzet wordt gezien als een bedreiging voor staatsveiligheid. De staat Israël is op zijn best in tijden van oorlog, niet in tijden van vrede. De Israëliische soldaat is volkomen hulpeloos bij geweldloos verzet. Het herinnert aan de situatie voor zij macht verkregen, aan hun eigen machteloosheid. Ateek hoopt zo het geweten wakker te schudden. Ateek vindt dat de kerk een belangrijke vredebestichtende taak en een profetische opdracht te vervullen heeft. De theologische en bijbelse basis daarvoor ligt in Gods handelen en betrokkenheid bij de geschiedenis, in zijn liefde voor de hele wereld, in zijn bekommernis om gerechtigheid, genade en vrede. Het actief bevorderen van gerechtigheid ligt niet buiten het bereik en de mogelijkheden van de kerk; zij is geroepen tot de dienende taak in de wereld, een katalysator van vrede en verzoening te zijn.

³⁶ Matteüs 5-7 en Lucas 6:17-49

2.11.5 Gerechtigheid, maar niet zonder barmhartigheid

Onrecht zal niet voor eeuwig ongestoord zijn gang kunnen gaan; de God van gerechtigheid eist gerechtigheid in deze wereld. Christenen moeten dat erkennen en verkondigen. Maar gerechtigheid mag niet blind worden uitgevoerd; onpersoonlijke en exacte gerechtigheid kan gemakkelijk ontaarden in onrecht en wreedheid, in vernietiging of verstrooiing van één of beide partijen. Gods gerechtigheid kan niet worden gescheiden van Gods vrede, liefde, en barmhartigheid. Er is hoop op een oplossing als de gerechtigheid uiteindelijk door zowel vrede als barmhartigheid gedefinieerd zal worden, als er oog is voor het leed en de belangen van beide partijen. Dan kan er vrede en verzoening komen tussen beide volken. Maar vrede zonder gerechtigheid is altijd wankel, onrustig en nooit blijvend.

Ateek zelf heeft zijn gevoelens van haat, woede en vernedering moeten bevechten. Nu wil hij dat de staat Israël blijft, omdat hij gelooft dat de opheffing ervan nog een veel groter onrecht is. Elke oprechte oplossing moet voldoen aan deze uitspraken van Jezus Christus: “Alles wat gij wilt dat de mensen u doen, doet gij hun ook aldus; want dit is de wet en de profeten”³⁷ en “Gij zult uw naaste liefhebben als uzelf”.³⁸ De uitdaging aan Palestijnse christenen is de strijd voor gerechtigheid vol te houden, het gebod van liefde en vergeving na te leven en niet te bezwijken voor wanhoop en haat. Wanneer haat als wapen wordt gebruikt vernietigt het zowel de gebruiker als het slachtoffer. Christenen zijn tot vrede geroepen vanwege hun nieuwe aard in Christus en die vrede heeft ook een eschatologische dimensie. Men kan proberen op zijn minst iets van dat visioen van vrede te verwerkelijken; een toename van vrede is altijd een zeer reële mogelijkheid. Vrede stichten is ook moeilijk vanwege de omvang en intensiteit van het kwaad en de gebrokenheid van mensen. Het kan niets minder zijn dan de dagelijkse ervaring van het kruis met zijn angst en pijn, maar ook met zijn beloften van nieuw leven.

³⁷ Matteüs 7:12

³⁸ Marcus 12:31

3 Israëlhtheologie van de PKN in de IP-nota

3.1 Nederlandse context waarin de Israëlhtheologie zich heeft ontwikkeld

In de Nederlandse beleving van het IP-conflict speelde de context van WO II en het schuldgevoel over alles wat de Joden was aangedaan, een belangrijke rol. Er was een soort natuurlijke sympathie voor de kleine staat en veel solidariteit met het getergde Joodse volk; als men het Joodse volk iets verschuldigd was, dan was het toch wel onvoorwaardelijke steun bij het realiseren van een eigen staat om voortaan veilig te kunnen leven.³⁹

De kerk kon niet om een aantal moeilijke vragen heen: hoe was het toch mogelijk, dat uitgerekend het christelijke Europa in zijn antisemitisme zo diep had kunnen zinken? Was de kerk door een anti-Joodse houding daar medeschuldig aan en hoe had de kerk zich zo kunnen vervreemden van haar Joodse wortels? Het creëren van een thuisland voor de Joden bood de mogelijkheid om de tragedie van de holocaust toch nog een plaats te geven.⁴⁰ Israël raakte ook aan een religieus gevoelige snaar; het was een soort droom die werkelijkheid werd. Men voelde zich enthousiast betrokken en verbonden met het Joodse volk⁴¹; na tweeduizend jaar woonde het Joodse volk weer in het land van de bijbel. Door het land kwam ook de bijbel meer tot leven;⁴² Israël was niet langer een volk uit een ver verleden, maar een concrete tastbare realiteit.⁴³ Aan de staat Israël werden diverse theologische betekenissen toegekend; het werd gezien als teken van Gods trouw, als de vervulling van Gods beloften aan zijn volk en als Gods heilshistorisch handelen. In sommige protestantse kringen⁴⁴ werd het verschijnen van de staat Israël ook gekoppeld aan eschatologische Messiaanse verwachtingen op basis van profetieën over de

³⁹ J.H.Grolle, *Dit komt u tegen in Israël*, 9

⁴⁰ B. Reitsma, *Wie is onze God?* 23

⁴¹ O. Jager, *Hier koos de Heer zich vaste voet*, 78

⁴² De reisverslagen van reizen in het Heilige land van ds. Grolle en O. Jager zijn in dit verband illustratief.

⁴³ B. Reitsma, *Wie is onze God?* 22

⁴⁴ Met name in die protestantse kringen waar de bijbel letterlijk werd geïnterpreteerd, Zevendedagsadventisten en door invloed van de bovenkerkelijke Maranatha-beweging van Johannes de Heer.

eindtijd, zoals in het chiliasme.⁴⁵ Het gelovige enthousiasme voor Israël was soms zo groot, dat het de vorm aannam van filosemitisme.⁴⁶

Naast de holocaust was er nog een ander contextueel aspect dat meespeelde in de ontwikkeling van een Israël-theologie, namelijk de typisch Westerse wijze van theologisch denken welke gevormd is door de Europese uitlegtraditie: de historisch kritische bijbellezing. De historische lezing helpt de exegeet zo dicht mogelijk bij auteur, datering, bron en context te komen, maar werpt geen licht op de vraag of een tekst wel of niet het Woord van God is. Nadat de kerk eeuwenlang het OT als haar eigen verhaal had gelezen en de grote fout had begaan de Joden te verloochenen, werd het OT door een ‘verlichte’ lezing nu gelezen als een verzameling joodse geschriften. Volgens theologen als F.W. Marquardt⁴⁷ en H. Berkhof⁴⁸ zou alleen een historische lezing door joodse ogen een correct begrip van het OT opleveren; deze visie wordt bestreden door oudtestamenticus M. Dijkstra.⁴⁹ Vanuit deze historische lezing was het nog maar een kleine stap het OT te lezen als een informatiebron over het verleden, waaraan men ideologische standpunten of eigendomsaanspraken voor het heden kon ontleen, in plaats van het OT te lezen als een profetische geschiedenis die handelt over hoe mensen zouden moeten leven.

Een derde aspect dat genoemd moet worden is de officiële Israëlische zionistische lezing van de gebeurtenissen rondom de stichting van de staat Israël, ‘the court history’, die de beeldvorming in Nederland sterk heeft bepaald. Zo werd het beloofde land leeg voorgesteld; “A land without people for a people without land”⁵⁰ en de Palestijnen als volk bestonden niet,⁵¹ zij hoorden bij de Arabische wereld. Het moreel, de goede wil en de kwetsbaarheid van Israël werden benadrukt tegenover de onwil, vijandschap en overmacht van de Arabische wereld. Israël moest het als kleine David opnemen tegen een machtige, vijandige Arabische Goliath. Wederom werd het Joodse volk met wegvagen bedreigd en een hard militair optreden van Israël was een zaak van levensbehoud. Dat Israël de

⁴⁵ Chiliasme: verwachting van de wederkomst van Christus die een Duizendjarig Vredesrijk zal stichten en regeren (Openbaring 20:1–3). Alle profetieën aan Israël gegeven in het OT zullen in vervulling gaan. Israël zal dan aan het hoofd van alle landen en volken staan.

⁴⁶ Buskes J., ‘Ds Grolle contra Dr Matter’, in: *In de Waagschaal*, 1954 (9), Nr. 22, 5

⁴⁷ F.W. Marquardt; *Bij de slip van zijn kleet...*47–62 over de christelijke duiding van de landbelofte.

⁴⁸ H. Berkhof, *Christelijk geloof*, 225

⁴⁹ M. Dijkstra, *Reading the Old Testament in Cairo* in: *Holland Mission*, 151

⁵⁰ Deze uitspraak is afkomstig van Golda Meir, Israëlisch premier, in *the Sunday Times* 1969.

⁵¹ Uitspraak van de Israëlische premier Golda Meir in 1967, zie Shlaim A., *The Iron Wall*, 311

Arabische legers versloeg, werd als een Godswonder uitgelegd. De militaire successen werden met enthousiasme begroet.

De Westerse sympathie voor het zionistische streven is sterk bepaald door het succes van dit zionistisch narratief, dat een soort canonieke status⁵² verwierf; het wordt nog steeds onderwezen in de Israëlische schoolboeken als dé geschiedschrijving van Israël. Deze zionistische court history is later weerlegd door de zogenaamde 'Nieuwe Historici' zoals Benny Morris, Avi Shlaim en Ilan Pappé met hun wetenschappelijk onderzoek van historisch materiaal, waaronder veel staatsdocumenten. Daaruit blijkt dat in Israël's officiële weergave van de gebeurtenissen 'raisons d'état' boven de waarheid prevaleerden om verlies van internationale support te voorkomen.⁵³ Israël was militair gezien de sterkere partij en van meet af aan niet gericht op vreedzame coëxistentie met de Palestijnen, maar op het creëren van een Joodse staat door zoveel mogelijk land te veroveren met daarin zo min mogelijk Palestijnen.⁵⁴ De verdrijving en onteigening van Palestijnen en de vernietiging van hun dorpen waren onderdeel van een speciale strategie van het Israëlische leger (Plan Dalet)⁵⁵ om dat doel te bereiken. Wat in 1948 in Palestina gebeurde, was volgens wetenschappelijke definities onmiskenbaar een etnische zuivering.⁵⁶

Het onrecht voor de Palestijnen - als keerzijde van de stichting van de staat Israël - is lang niet echt doorgedrongen in de kerkelijke meningsvorming over dit onderwerp en soms nóg niet. Toch waren er zeker theologen die op dit onrecht wezen, zoals de hervormde oudtestamenticus Th.C. Vriezen. Hij was diep doordrongen van de schuld van Europa aan zowel het Joodse als het Palestijnse lijden en nam afstand van theologische verwachtingen met betrekking tot de staat Israël.⁵⁷ Ook theoloog H.M. Matter⁵⁸ van gereformeerde zijde en L. Grollenberg⁵⁹ uit rooms-katholieke hoek wezen op het onrecht voor Palestijnen. Later ook kritische geluiden uit Barthiaanse hoek en de Amsterdamse school bij monde van onder anderen K.H. Kroon, H. de Nie en

⁵² M. Prior, *Speaking the Truth about Zionism and Israel*, 14

⁵³ B. Morris, *1948 and After; Israel and the Palestinians*, 17

⁵⁴ Ibidem, 24

⁵⁵ I. Pappé, *De Etnische Zuivering van Palestina*, 107-147

⁵⁶ Ibidem, 23

⁵⁷ Th.C.Vriezen, *Palestina en Israël*, 282-283

⁵⁸ H.M. Matter, *De Toekomst van Israël*, 10-11

⁵⁹ Israëltheologie; <http://www.dagvanhetjodendom.nl/beeldvorming/2005-02-bazuin.htm>.

G.A. Ter Schegget en in 1988 van J.M. Snoek en J. Verkuyl.⁶⁰ Hun stem vond simpelweg geen weerklank temidden van alle euforie over Israël en heeft het onderspit gedolven.

Vanaf 1993 - na het mislukken van de Oslo-akkoorden - begonnen de Palestijnse bloedige zelfmoordaanslagen op Israëlische burgers. Deze aanslagen riepen terecht veel afschuw op en kregen veel aandacht in de media. Het Israëlische geweld tegen Palestijnse burgers kreeg veel minder aandacht en wekte niet die afschuw op. In de beeldvorming van velen was elke Palestijn een antisemiet en een terrorist en dat rechtvaardigde een hard militair optreden van Israël.

De laatste jaren is er veel aan het schuiven; steeds meer kerkmensen in Nederland krijgen oog voor de Palestijnse tragedie achter de aanslagen. Uit een TNS-Nipo-enquête⁶¹ blijkt dat een meerderheid van katholieken en protestanten vindt dat de kerk evenveel met Palestijnen als met Israël verbonden moet zijn en dat een oplossing van het conflict gebaseerd moet worden op internationaal recht en mensenrechten. Veel kerkmensen staan nu kritischer ten aanzien van Israëls politiek. Tegelijkertijd heeft voor veel kerkmensen de zionistische court history nog een canonieke status. Het IP-conflict blijft al met al een gevoelig onderwerp dat de gemoederen flink in beroering kan brengen; discussies daarover⁶² kunnen snel tot polarisatie leiden. Gerechtaardigde kritiek op de politiek van de staat Israël wordt al gauw veroordeeld als uiting van antisemitisme (niet in de laatste plaats door Israël zelf⁶³) of als een vorm van substitutietheologie,⁶⁴ waardoor de criticus als serieuze gesprekspartner wordt gediskwalificeerd.⁶⁵

⁶⁰ J.M. Snoek en J. Verkuyl, Intern beraad in verband met de relatie tussen Kerk en Israël, 87-104

⁶¹ Zie: Dossier Debat Israël Palestijnen, TNS Nipo enquête in opdracht van United Civilians for Peace november 2007; http://www.henriveldhuis.nl/LocalFiles/Israel_Palestijnen/UCP_TNS_NIPO-onderzoek.doc.

⁶² Zie Dossier Debat Israël Palestijnen, Discussie in RD met Abma, http://www.henriveldhuis.nl/LocalFiles/Israel_Palestijnen/Israel_Palestijnen.htm

⁶³ Nathan Sjaransky, Israëlisch minister voor diasporazaken: "Het nieuwe antisemitisme verschijnt in de vermomming van politieke kritiek..." zie H.G. Meyer, *Het einde van het jodendom*, 189

⁶⁴ Onder substitutietheologie of vervangingstheologie verstaan we de theologische kerngedachte dat de Kerk in de plaats van Israël is gekomen, omdat Israël de Messias - de belangrijkste openbaring van God - had verworpen. De God van Israël ging verder met het nieuwe Israël: de kerk. Deze theologie had zich al vroeg in de kerkgeschiedenis een belangrijke plaats verworven (bijvoorbeeld bij Augustinus, Calvijn, Luther).

⁶⁵ Zie B.Reitsma, *Wie is onze God?* 178 en Hajo Meyer, *Het einde van het jodendom*, 185-187

3.2 Belangrijke momenten in de ontwikkeling van een Israëlhtheologie

De kerk in Nederland was fundamenteel geraakt door de holocaust die midden in het 'christelijke Europa' had plaatsgevonden.

Als gevolg daarvan werden de christelijke visies en houdingen ten aanzien van Joden en jodendom kritisch onderzocht; er volgde een theologische ommezwaai. De vervangingstheologie die tot de Tweede Wereldoorlog nog een traditionele en breed geaccepteerde theologische visie was, werd na de oorlog losgelaten en tot theologische doodzonde verklaard.⁶⁶ Reeds voor de oorlog kreeg de oriëntatie op het Jodendom een impuls met de studies van Miskotte: *Het Wezen der Joodsche Religie en Edda en Thora*. Miskotte ontdekte het OT als een eigen geestelijke wereld. Na de oorlog nam de interesse naar de Joodse wortels van het christendom verder toe. Na 1948 kwam er binnen de protestantse kerken in Nederland een bezinning op gang over de relatie tussen de kerk en Israël, die ook werd verwoord in officiële kerkelijke verklaringen. De belangrijkste momenten van die naoorlogse bezinning zullen nu de revue passeren, om zichtbaar te maken hoe de Israëlhtheologie zich heeft ontwikkeld tot aan de IP-nota.

- Een eerste aanzet tot bezinning vormde de nota *Fundamenten en Perspectieven van Belijden* (1949) met daarin aandacht voor de bijzondere relatie tussen Israël en de kerk, beide als dragers van de goddelijke openbaring. De verkiezing van Israël is na haar afwijzing van de Messias, niet vervangen door de uitverkiezing der gemeente. Israëls verwerping is tijdelijk en blijkt uit de wijze waarop het jodendom het OT leest en de wet hanteert.⁶⁷ God heeft nog een toekomst voor Zijn oude volk; zonder Israël is de gemeente niet volgroeid. In de Nederlandse hervormde kerkorde van 1951 komt te staan dat de kerk in het bijzonder 'het gesprek met Israël' (let wel: geen zending) rekent tot haar apostolische opdracht.

⁶⁶ Zie lezing H. Veldhuis, Open Huis; *Vervangingstheologie tussen traditie en taboe*, op studiedag over 'onopgeefbare verbondenheid met Israël', Seminarie HydePark, 7 maart 2008.

⁶⁷ *Fundamenten en perspectieven van belijden. Proeve van beschrijving*, Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, 1949, artikel 3 en 17

- In 1959 volgde een rapport van de Nederlandse hervormde kerk: *Israël en de kerk*. Het rapport bracht de gedachte naar voren, dat er een religieuze, geestelijke continuïteit bestaat tussen het huidige Joodse volk en het oude Israël, die ten diepste is gefundeerd in de trouw van God zelf aan zijn verbond en verkiezing. Men ziet de oprichting van de staat Israël als een drievoudig teken van God; als een beschamend teken, omdat wij niet in staat waren een veilige woonplaats voor Joden te garanderen, als een teken van Gods trouw en als een teken van de nieuwe weg voor zijn volk om de verkiezing te vervullen. Maar voor alles is het nodig dat Israël zijn Messias vindt.
- Door de zesdaagse oorlog in 1967 komt er een stroomversnelling op gang in een discussie over de vragen die het concrete bestaan van de staat Israël aan kerk en theologie stelt. Van Joodse zijde⁶⁸ wordt geklaagd over een gemis van support van officiële kerkelijke zijde; de christelijk wereld kan kennelijk alleen uit de voeten met de opgejaagde, zwervende jood en niet met het Joodse volk als zelfstandige Joodse staat, die zich met militaire macht verdedigt, vijanden overwint en gebieden verovert. Het tijdschrift *In de Waagschaal* vormde een platform voor theologische discussie over de relatie kerk en Israël. In 1968 publiceren K.H. de Kroon en H. de Nie daarin een vijftal stellingen, waarin zij de interpretatie van de bijbelse profetie, het beloofde land, het uitverkoren volk, het toekennen van geestelijke ideeën aan de staat Israël, en het vereenzelvigen van alle joden met zionisten, kritiseren. Zij hebben bezwaar tegen het toekennen van theologische betekenis aan de staat Israël en vinden dat theologische categorieën als ‘het beloofde land’, niet zomaar vertaald kunnen worden naar de concrete politieke werkelijkheid. Daarna volgden de contra-stellingen van J.M. Hasselaar die de theologische bezinning over de betekenis van de staat Israël centraal stelt; de kerk moet zich niet bezighouden met het probleem van het Midden-Oosten, maar met het geheim en raadsel van ‘Israël onder de volken’. God gaat een bijzondere weg met dit volk temidden en ten bate van andere volken.

⁶⁸ Artikel van Jona Malachy, directeur van de afdeling christelijke aangelegenheden van het Israëlische ministerie van godsdiensten en wetenschappelijk medewerker aan de Hebreeuwse universiteit in Jeruzalem. Zie M. van Campen, *Israël, volk, land en staat*, 27-29

- In 1970 verscheen de synodale handreiking *Israël, volk, land en staat* van de Nederlandse hervormde kerk waarvan prof. dr. H. Berkhof en dr. E. Flesseman-van Leer de voornaamste opstellers waren.⁶⁹ De handreiking spreekt van een bijzondere verbondenheid van de kerk met het Joodse volk, zoals het zichzelf verstaat in etnische zin: gelovig en ongelovig dooreen.⁷⁰ De verkiezing van het volk Israël wordt doorvertaald naar een heilshistorische betekenis van het land en de staat Israël, waarin het volk Israël de roeping heeft het volk-zijn exemplarisch te verwerkelijken.⁷¹ De verbondenheid van de kerk met het volk Israël maakt deel uit van de verkondiging. Na veel discussie aanvaardde de synode het stuk. Het was de eerste keer - internationaal gezien - dat een kerk zich in een officieel geschrift uitliet over de theologische betekenis van de staat Israël.
- In een uitspraak van de gereformeerde synode in 1979 verschijnt voor het eerst de term 'onopgeefbare verbondenheid' om de relatie vanuit de kerk naar het Joodse volk weer te geven (niet andersom). In de kerk was de overtuiging gegroeid dat de staat Israël een wezenlijk onderdeel vormt van de Joodse identiteit van het volk en ook dat die staat in zijn existentie bedreigd wordt door Arabische vijanden (naar aanleiding van Yom Kippoeroorlog, 1973). Verder was er een groeiend schuldbesef van de kerken over het christelijke aandeel in de holocaust, ook in de rol van zwijgende toekijkers. Bovendien was de kerk tot het fundamentele inzicht gekomen, dat zij zich sterk van haar wortels in het volk Israël had vervreemd. Dat tesamen leidde tot de formulering van 'onopgeefbare verbondenheid'; de kerk kan de verbondenheid met volk Israël niet opgeven.⁷² Deze formulering werd in 1991 overgenomen in de gereformeerde kerkorde en in 2003 in de nieuwe PKN-kerkordes.⁷³

⁶⁹ Dr. E. Flesseman-van Leer schreef twintig jaar later een retractatio, waarin zij herroept dat de staat Israël een theologisch gegeven is: de staat Israël is een politiek gegeven.

⁷⁰ M. van Campen, *Israël, volk, land en staat*, 67, 73

⁷¹ Theoloog Sam Gerssen beweerde op grond hiervan dat steun aan Israël automatisch ook aan de Palestijnen ten goede zou komen.

⁷² IP-nota, 28

⁷³ PKN-kerkordes artikel 1.7 en ordinantie 1-2-1, 1-2-2-, en 1-2-3

- In 1987 publiceert de commissie Werelddiakonaat (CWD) van de NH kerk de *Beleidsnota Midden-Oosten*. Nieuw daarin is de ‘dubbele solidariteit’: de kerk moet zich niet eenzijdig solidair achter Israël opstellen, maar de loyaliteit moet zowel naar het bedreigde Israël, als naar het Palestijnse volk uitgaan.
- In 1995 verschijnt het rapport: *Israël, volk, land en staat. Een voortgaande bezinning*. Behalve aan bijbelstudies over Gods trouw aan zijn volk, wordt nu ook aandacht besteed aan een tot dan toe onderbelicht aspect: de Palestijnse vluchtelingen. Twee Palestijnse bevrijdingstheologen, onder wie Naim Ateek, komen ook aan het woord.

Het rapport wordt gekenmerkt door twee verschillende grondlijnen. De ene lijn ziet ook na Christus een fundamenteel onderscheid tussen het Joodse volk en de andere volken; de andere lijn gaat meer uit van een wezenlijke eenheid van Israël met de volken en ziet Israël als getuige van Gods heilsbedoeling met alle volken. Aan het rapport werden verder geen zichtbare consequenties verbonden; de bedoelingen in de besluitvorming werden niet gerealiseerd.

- Uit september 2003 dateert de beleidsnotitie van de Samen op Weg-kerken (SoW-kerken): *Het Israëlijsch Palestijns Arabisch conflict, Bijdrage tot de meningsvorming in de SoW-kerken*. De zorg rondom de verheviging van het IP-conflict na de tweede intifada vroeg om hernieuwde bezinning in een bredere en theologisch sterker onderbouwde notitie: *de IPA-nota*. In 2007 werd deze nota in de synode besproken; na kritiek op de theologische onderbouwing en te geringe aandacht voor de situatie van de Palestijnen werd de nota aangepast.

De term ‘onopgeefbare verbondenheid’ met Israël ⁷⁴ maakte veel discussie los, vooral vanwege de onduidelijkheid op wat en wie die verbondenheid precies betrekking had. Uiteindelijk bleef de term gehandhaafd in de nieuwe nota die in 2008 werd aangenomen. De naam van de nota werd via een motie gewijzigd in *Het Israëlijsch-Palestijns conflict in de context van de Arabische wereld van het Midden-Oosten*, kortweg IP-nota.

⁷⁴ H. Veldhuis, *PKN gegijzeld door haar Israël theologie*, 2–3

Parallel aan de ontwikkeling van de Israëlvisie binnen SoW-kerken, vond een andere ontwikkeling plaats binnen de oecumenische verbanden van de Raad van Kerken en de Wereldraad van Kerken. De Wereldraad van Kerken, die in 1948 in Amsterdam werd opgericht, voer van meet af aan een andere koers. De raad deed geen uitspraken over de theologische betekenis van de staat Israël en bewandelde een middenweg tussen enerzijds erkenning van de staat Israël en anderzijds opkomen voor de rechten van de verdreven Palestijnen. De raad boog zich in 1948 over de gemeenschappelijke wortels van jodendom en christendom, het falen van de kerk in de bestrijding van het antisemitisme en de noodzaak van zending onder de joden, maar legde de nadruk op de plicht van de kerken op te komen voor de oorlogsslachtoffers en vluchtelingen.⁷⁵

In 1997 verscheen de brochure *De vrede van Jeruzalem* van de Raad van kerken in Nederland over het conflict rond Jeruzalem. Daarin wordt bijvoorbeeld gesteld dat religieuze argumenten niet bepalend mogen zijn voor territoriale aanspraken en dat het volkenrecht het meest geëigende kader biedt voor oplossing voor het conflict rond Jeruzalem. Deze brochure kon niet als formeel standpunt door alle leden aanvaard worden en had daarom het karakter van een bijdrage tot bezinning.

In de laatste vijftien jaar werden drie gezamenlijke conferenties van de Raad van Kerken in Nederland met de Raad van Kerken in het Midden-Oosten (Middle East Council of Churches, MECC) gehouden waarin ook de SoW-kerken breed waren vertegenwoordigd. Tijdens deze conferenties werd diepgaand gesproken over de betekenis van het volk Israël voor kerk en theologie. Volgens de IP-nota bleek onder de kerken in het Midden-Oosten de vervangingstheologie breed te leven,⁷⁶ waardoor de Nederlandse nadruk op de blijvende theologische betekenis van het volk Israël en de daaraan verbonden gevolgtrekkingen voor land en staat, niet werd herkend.

De kerken in het Midden-Oosten, aangesloten bij de Wereldraad van Kerken, verwijten de Westerse kerken dat zij hun Palestijnse broeders en zusters in hun strijd om gerechtigheid in de regio in de steek hebben gelaten. In juni 2007 werd

⁷⁵ M. van Campen, *Israël, volk, land en staat*, 20

⁷⁶ IP-nota, 33

in Amman het Palestine-Israël Ecumenical Forum (PIEF) van de Wereldraad van Kerken opgericht. Bij die gelegenheid werd ook de Amman Call opgesteld: een oproep aan de partnerkerken hun oecumenische intenties meer gestalte te geven. De Amman Call is gebaseerd op een ethisch en theologisch gebod tot rechtvaardige vrede, een oecumenisch gebod tot eenheid in actie en het evangeliegebod tot solidariteit. De naleving van de VN-resoluties en toepassing van de Geneefse Conventie werden onder andere als basis voor die vrede gezien. De participatie van de PKN in dit forum en akkoordverklaring met de Amman Call werd gezien als een nieuwe stap in de oecumenische betrokkenheid bij de situatie in het Midden-Oosten.

3.3 IP-nota

De IP-nota begint de schets van de situatie in het Midden-Oosten met een overzicht van de politiek-historische ontwikkeling, beschrijft de hoofdlijnen in de ontwikkeling van het beleid ten aanzien van Israël van de SoW-kerken en de hoofdlijnen in het werelddiaconaal beleid. Vanwege de focus van dit werkstuk zal de aandacht vooral uitgaan naar de theologische lijnen die in de nota zijn uitgezet. Daar waar in het vervolg gesproken wordt over ‘de kerk’, is de PKN bedoeld.

3.3.1 Theologische grondlijnen

In hoofdstuk 4 van de nota worden de theologische grondlijnen getekend die bijbels gefundeerd worden in de Romeinenbrief van Paulus. Deze grondlijn loopt van rechtvaardiging van de gelovige door geloof, genade, en door Christus alleen (hoofdstuk 1–7) via de heiliging die de rechtvaardiging met zich mee brengt (hoofdstuk 8) naar een leven door de Geest (8:14). Dit leven door de Geest heeft niet alleen betrekking op de relatie tussen God en de individuele mens, maar ook op de relatie tussen God en de hele schepping. “De schepping ziet er reikhalzend naar uit dat openbaar wordt wie Gods kinderen zijn” (8:19). Het leven in de Geest begint met een Kyrië en een identificatie met de lijdende schepping. De gemeente deelt zo in het lijden van Christus. Naar diaconaat vertaald betekent dat concreet: meelijden met slachtoffers van onrecht en geweld.

De belangrijkste grondlijn wordt gevonden in hoofdstuk 9–11 waar de kerken bepaald worden bij de blijvende trouw van God aan zijn verbond met het volk

Israël. Paulus zegt over zijn volksgenoten dat “God hen als zijn kinderen heeft aangenomen” (9:4) en dat “God zijn belofte aan hen niet heeft gebroken” (9:6). De Israëlieten gelden niet op grond van hun natuurlijke afstamming, maar op grond van Gods belofte als nageslacht van Abraham (9.8). Paulus worstelt zeer met de vraag waarom velen van zijn volksgenoten Jezus niet aanvaard hebben. Hij komt tot de conclusie dat God zijn uitverkoren volk niet verstoten heeft, maar dat zij vijanden zijn geworden opdat het evangelie aan de volken kon worden verkondigd. God neemt geschonken genade nooit terug en wanneer hij iemand roept, maakt hij dat niet ongedaan (11:28–29). De gemeente is geënt op de edele olijfboom van Israël en er is een samenhang tussen het heil van Israël en dat van de volkeren (11: 25–27). Hoofdstuk 11 besluit met een lofzang op Gods barmhartigheid en ondoorgrondelijke wijsheid. In Hoofdstuk 12 tekent Paulus het leven van de gemeente zoals dat er door de Geest uit mag zien: een leven in het besef samen één lichaam in Christus te zijn door elkaar te troosten, bij te staan en zich te bekommeren om de noden der heiligen.⁷⁷

Kerken en gemeenten moeten zich in de oecumene tot elkaar verhouden als leden van het ene lichaam van de Heer. Behalve naar binnen is de gemeente ook naar de wereld gericht. In Romeinen 13 komen vragen over overheid, rechtsorde en gerechtigheid aan de orde; de overheid is er voor ons welzijn als dienaar van Gods (diaken) naar het voorbeeld van Christus, die - als diaken voor de Joden -, de volkeren heeft aanvaard tot eer van God. Zo kan het Koninkrijk van God zichtbaar worden in gerechtigheid, vrede en vreugde door de heilige Geest (14:15).

De conclusie in de nota is dat alles komt te staan in het perspectief van het leven door de Geest; diaconaat, verbondenheid met Israël en oecumenische betrokkenheid op medechristenen, versterken elkaar bijbels gezien en alles ontleent zo zijn diepste zin aan Gods barmhartigheid. In de Romeinenbrief gaat het volgens de nota om een heilshistorische visie die onder het concrete handelen van de kerk ligt. De vraag is dan wel hoe deze bijbelse grondlijnen doorgetrokken moeten worden naar de ingewikkelde humanitaire en politieke situatie in het Midden-Oosten, waar slachtoffers daders worden, waar het leven van Joden en Palestijnen bepaald wordt door hopeloosheid, verbittering, en angst voor de ander. Hoe verhouden zich de theologische motieven die een rol spelen in deze situatie tot het internationaal recht?

⁷⁷ Met ‘heiligen’ doelt Paulus op medechristenen met een OT-aanduiding voor Israël.

3.3.2 Visie op internationaal recht

De nota verwerpt de visie zoals die gevonden wordt in pro-Israëlkringen waarin bijbels-theologische motieven het alleenrecht opeisen, als irrelevant. De kerk deelt weliswaar in de aan Israël geschonken verwachting, maar bijbelse beloften kunnen niet gelezen worden als elementen voor een politieke handleiding. De nota verwerpt ook de positie waarin het internationaal recht het enige criterium is voor de beoordeling van de situatie in het Midden-Oosten en elke theologische argumentatie wordt afgewezen. Men beroept zich daarbij op de theologische verklaring van Barmen artikel 5 waarin staat dat de staat naar goddelijke beschikking de taak heeft in de onverloste wereld - waar ook de kerk in staat - naar vermogen voor vrede en recht te zorgen. De positie van de PKN houdt in, dat overheid en rechtsorde principieel geaccepteerd worden, terwijl tevens het recht en de plicht blijven bestaan zich kritisch-profetisch uit te spreken over het handelen van die overheid. De overheid/rechtsorde dient in principe gehoorzaamd te worden, tenzij zeer zwaarwegende argumenten zich daartegen verzetten. Op deze wijze accepteert de PKN ook het internationaal recht, de handhaving van de internationale rechtsorde en komt zij op voor de handhaving van mensenrechten. De PKN stelt dat staten zich overeenkomstig het internationaal recht hebben te gedragen.

De kerk weet ook dat geldend recht niet volmaakt is; het wordt - behalve door morele overwegingen - ook bepaald door feitelijke machtsverhoudingen, waarbij politieke (eigen)belangen een rol spelen. Dat is ook in de situatie in het Midden-Oosten het geval. Daarom fungeert gerechtigheid als morele norm om - indien nodig - het geldend recht te kritiseren. De kerk zal zich ten aanzien van het Midden-Oosten zo lang mogelijk oriënteren aan het internationaal recht en de mensenrechten. Voor zowel Israël als de Palestijnen worden het recht op een zelfstandig staatskundig bestaan, zelfbeschikking en veiligheid erkend.

3.3.3 Relatie tussen PKN en volk Israël

De PKN kan niet bestaan zonder diepe verbondenheid met het Joodse volk, want de kerk wortelt in Israël en deelt met Israël gezaghebbende Schriften. In artikel 1-7 van de kerkorde staat: “De kerk is geroepen gestalte te geven aan haar onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël”. De formulering ‘onopgeefbare verbondenheid’ roept bij sommigen weerstand op vanwege de exclusiviteit van

Israël die hieruit spreekt. Men kan die niet verenigen met de roeping van de kerk om zonder aanzien des persoons gestalte te geven aan Gods liefde voor de wereld. De nota geeft daarom een theologische verantwoording en fundering voor de keuze van deze formulering.

De unieke verbondenheid hangt samen met de belijdenis van Jezus als Messias. Jezus betreft de gelovigen op de Tenach, die in Hem tot zijn bestemming komt (Romeinen 10:4). Uit de Tenach leren de gelovigen hun plaats in het gezin der volkeren: zij behoren tot de goyim (heiden-volken) en Israël heeft de plaats van Gods eerstgeboren zoon. Dit eerstelingschap of deze verkiezing moet men niet exclusief, maar inclusief verstaan, want volgens Genesis is elke eerstgeborene geroepen de vader zegenend tegenwoordig te stellen voor zijn broers en zusters en deze mogen zich in de eerstgeborene gezegend weten. Krachtens de Tenach komt het volk Israël deze plaats toe, want God heeft zich bijzonder verbonden met dit volk om zegenend aanwezig te zijn voor allen. Zijn trouw gaat zo ver dat hun voortbestaan wordt verbonden met het voortbestaan van hemel en aarde (Jeremia 31:35-37).

De kerk mag verder niet vergeten dat Jezus een Jood was en dat al zijn woorden in Israël hun ijkpunt hebben. Omdat de kerk leeft vanuit het heil waarin Israël vanouds wortelt, zoekt ze deze wortel steeds weer in Israël. De kerk wil horen en leren van Israël hoe zij met de Tenach leefde. De kerk beseft dat deze verhouding met Israël niet wederkerig is, Israël heeft om deze relatie niet gevraagd. Christus' naam is immers tegen de Joden gebruikt. Toch is de kerk is om Jezus' wil niet meer uitgesloten van het burgerschap van Israël (Efeziërs 1:11-22). De naam Israël duidt op het Israël dat wij ontmoeten in de heilige Schrift en van daaruit in de geschiedenis tot op vandaag. "Daar liggen de wortels van het geloof van de Kerk. Israël staat hierbij niet voor een abstracte notie van het 'volk Gods' maar voor een concrete natie, een concreet volk, met een concrete geschiedenis, die in het bijbelse tijdvak begon en doorgaat tot op vandaag."⁷⁸

De nota definieert 'het volk Israël' als uitgangspunt voor de verbondenheid als volgt: het gaat over Israël zoals het zichzelf verstaat; de Joodse identiteit is gerelateerd aan de eigen geschiedenis en het bestaan als volk ook in de huidige staat. De 'onopgeefbare verbondenheid' geldt dus ook de staat Israël, aangezien deze niet los gezien kan worden van het volk. Bovendien wil de kerk hiermee het bestaansrecht van Israël onderstrepen.

⁷⁸ IP-nota, 41

Een misinterpretatie van Matteüs 27:25 (“laat zijn bloed ons dan maar worden aangerekend en onze kinderen”) heeft de Joden veel kwaad berokkend; het leidde tot antisemitisme. De kerk heeft zichzelf lang als de erfgenaam beschouwd die de plaats van de eerstgeborene Israël had ingenomen; Israël werd als door God verworpen beschouwd, toen het de Messias niet aanvaardde; het levende Israël was irrelevant geworden en had afgedaan. Deze vervangingsleer speelt veel in oosters-orthodoxe kerken en ook weer meer in de Wereldraad van Kerken sinds zij daarin vertegenwoordigd zijn. De kerken in Europa hebben echter de vernietigende effecten van de ontkenning van het levende Israël onder ogen gezien en dat heeft tot een nieuw theologisch uitgangspunt geleid: de erkenning dat het volk Israël nog steeds onder ons leeft en dat God zijn volk niet verlaten heeft. De kerk wil Israël zijn eigen exegese van de Schriften laten; ook het breed gedragen joodse ‘neen’ tegen de Messias wordt gerespecteerd.

Ook vanwege de gaven van de Geest is de kerk onopgeefbaar met Israël verbonden. De belofte van de gave van de Geest is gerelateerd aan toekomstbeloften voor Israël en de uitstorting van de Geest anticipeert daarop; deze gaat ook over de grenzen van Israël heen naar de volkeren (Handelingen 10). Door de Geest leren de volkeren de God van Israël kennen en belijden zij Jezus als Heer; zij delen zo in de zegen voor Israël. De kerk deelt zo in de aan Israël geschonken verwachting en strekt zich uit naar de komst van het Koninkrijk van God. Aldus theologisch onderbouwd wil de kerk met de formulering ‘onopgeefbare verbondenheid’ erkennen en uitdrukken dat het hier om een unieke verbondenheid gaat; want met geen enkel ander volk kent de kerk deze theologische verworteling.

3.3.4 Visie op verkiezing en landbelofte

In het Nieuwe Testament gaat het om de hoop voor Israël als concreet volk. Het heil voor de volkeren wordt verbonden aan de belofte van heil voor Israël (Romeinen 4:1, Efeziërs 2:11–21 en Galaten 3:26–29). Het NT herroept nergens de concreetheid van Oudtestamentische beloften (landbelofte, terugkeer, koningsschap van God), al wordt de vervulling ervan ook niet geclaimd; wat blijft is de hoop voor Jeruzalem. De kerk is door een vergeestelijkende interpretatie van het NT verwijderd geraakt van het delen in deze hoop; het leidde voor Israël

tot de Shoah. Het Joodse volk voelt zich over het geheel genomen in de steek gelaten door de kerk. De debatten over de relatie kerk/Israël worden met argusogen gevolgd. De kerk moet beseffen dat Israël zijn eigen weg door de geschiedenis is gegaan en moet niet de pretentie hebben te kunnen bepalen hoe die weg eruit zou moeten zien.

3.3.5 Eschatologische verwachtingen

Waar leven Israël en de volkeren naar toe? Er leeft een breed spectrum aan eschatologische verwachtingen. De Protestantse Kerkorde (PKO) artikel 1.1 spreekt over de kerk die zich, “delend in de aan Israël geschonken verwachting, uitstrekt naar de komst van het Koninkrijk van God”. Veel Joden bidden in het achttiengebied dagelijks om de verhoopte Messiaanse toekomst, die gebaseerd is op beelden uit de Profeten over de toekomstverwachting van Israël. Deze profetische beelden worden door sommigen als metaforen beschouwd, anderen denken dat deze dingen werkelijk zo in de toekomst staan te gebeuren: de verzameling der ballingen, de herbouw van Jeruzalem en de bevrijding door de spruit van David. De Messiaanse verwachtingen leefden dan ook sterk op na stichting van de staat Israël. Voor religieuze Joden heeft ook het land een specifieke betekenis, omdat het in de Thora is opgenomen in de opdracht tot heiliging. Volgens de Talmoedische traditie kunnen alleen in dát land alle geboden van de Eeuwige gerealiseerd worden. Voor Joden betekent verdreven worden uit het land een straf; de diaspora is een existentie in gebrokenheid, een op afstand gezet worden van de Eeuwige en Zijn Heil. Het verlangen naar het land van belofte, naar Jeruzalem, blijft altijd levend.

De kerk erkent dat de verkiezing van Israël ook na Christus betekenis houdt en daarin wordt ook de blijvende band van dit volk met dit land erkend.

De vraag of de stichting van de staat Israël in verband kan worden gebracht met de toekomstverwachting die is gebaseerd op beelden uit de Profeten, wordt binnen de kerk verschillend beantwoord. De kerk kan in ieder geval de terugkeer van het Joodse volk naar Palestina niet los zien van Gods trouw aan zijn verbondsvolk en de staat wordt als integraal onderdeel gezien van de identiteit van het volk Israël. Ook naar internationaal recht heeft Israël aanspraak op een zelfstandig staatkundig bestaan en op veiligheid.

3.3.6 Visie op gerechtigheid

De kerk belijdt zowel haar roeping om gestalte te geven aan de verbondenheid met Israël als haar roeping tot het doen van gerechtigheid. De IP-nota ziet daarin geen conflicterende uitgangspunten. De theologische verbondenheid met Israël is uniek en staat los van het gedrag van Israël of van het ethisch handelen van Joden. God kent hun zwakheden en zonden, en is met zijn volk verbonden ‘for better and for worse’. Het eerstelingschap van Israël berust niet op beter zijn dan anderen, maar alleen op Gods verkiezing. Een kerk die Israëls God belijdt, weet van deze diepe verbondenheid. Als zij hogere normen hanteert voor Joden dan voor anderen, meet zij met twee maten. Een te hoge verwachting kan door teleurstelling omslaan naar verguizing en voedsel geven aan antisemitisme, dat zich keert tegen Israëls bestaan in de wereld. Die valkuil moet vermeden worden.

Wanneer de kerk verbondenheid uitspreekt met het volk Israël blijkt dat weerstand op te roepen in de huidige politieke situatie. ‘Volk Israël’ wordt onterecht geïdentificeerd met ‘staat Israël’ en de ‘staat Israël’ weer met zijn ‘politiek’. De IP-nota wil helder onderscheid maken tussen de existentie van de staat en de politiek van de staat. Over Israëls gevoerde politiek kan men positief of negatief denken, maar het bestaan van de staat kan niet ter discussie staan. De theologische verbondenheid van de kerk geldt dus ‘*het volk Israël*’ (dat zoals eerder gezegd niet los gezien kan worden van de staat), al moet deze verbondenheid nog verder doordacht worden. Deze verbondenheid staat volgens de nota op geen enkele wijze op gespannen voet met de roeping van de kerk om gerechtigheid te doen zonder aanzien des persoons. De kerk roept alle staten op tot het doen van gerechtigheid, daarbij geïnspireerd door het spreken van de oudtestamentische profeten en Jezus Christus over gerechtigheid. Ze kan zich ook kritisch uiten richting de Israëlische regering, zolang zij maar niet met twee maten meet. Binnen Israël zelf is er trouwens al kritiek genoeg. Dus is er geen enkel beletsel zich overal ter wereld over slachtoffers te ontfermen, van welke etniciteit dan ook; geen enkel volk wordt daarin voorgetrokken of achtergesteld. In de oecumene zal de PKN dit uitgedragen en uitleggen.

3.3.7 PKN en de kerken in het Midden-Oosten

De oecumenische verbondenheid van de PKN met christenen in het Midden-Oosten (hoofdstuk 4.4) staat niet los van de verbondenheid met het volk Israël en

zeker niet er tegenover, maar de kerk laat zich niet tot een keuze dwingen welke verbondenheid prevaleert in deze situatie; om theologische redenen gezien acht zij beide vormen van verbondenheid onopgeefbaar. In de oecumene gaat het onder andere om het visioen van eenheid van de kerk zoals bedoeld wordt met het bijbelse begrip 'koinoinia'-gemeenschap. Het uitgangspunt daarvoor wordt gevonden in Christus: in zijn lijden, sterven, opstanding en uitstorting van de Geest ligt de basis van gemeenschap die kerken met elkaar hebben en nastreven. Het gaat om aan elkaar gegeven zijn in Christus. De gemeenschap wordt op praktisch vlak tot uiting gebracht door aandacht en zorg te hebben voor elkaar, en echt te luisteren naar elkaar, ook in een kritisch gesprek. In de IP-nota wordt toegegeven dat de christenen in het Midden-Oosten niet goed in beeld zijn geweest bij de PKN. Ondanks de oecumenische contacten, bijvoorbeeld via de Wereldraad van Kerken, zijn veel gemeenten en gemeenteleden zich nauwelijks bewust van het bestaan van kerken in het Midden-Oosten. De aandacht ging vooral uit naar Israël en de herbezinning van de kerk op de relatie met Israël. De PKN zal in het onderhouden van contacten allereerst partners zoeken in de Joodse gemeenschap en bij de zusterkerken. Gerechtigheid en vrede vormen daarbij een overstijgend perspectief.

3.3.8 Grondlijnen in een theologie van het diaconaat

De diaconale roeping van de kerk wordt uitgedrukt in Dienst van de Tafel en is de inzet van de geloofsgemeenschap voor barmhartigheid en gerechtigheid, voor vrede en heelheid van de schepping. Diaconaat probeert zichtbaar te maken wat Gods bedoeling is voor het samenleven van mensen. De diaconale betrokkenheid gaat uit naar slachtoffers van geweld ongeacht hun achtergrond of overtuiging - Palestijns of Joods. Het is breder dan het lenigen van nood; het gaat naast zorg ook om ontwikkeling, bestaanszekerheid en kwaliteit van leven. Diaconaat is ook dienst der gerechtigheid en dienst der verzoening. Bij gerechtigheid gaat het om barmhartigheid, solidariteit, concrete zorg voor de lijdende mens, om het eerbiedigen van mensenrechten en kansen bieden voor sociale en economische ontplooiing. Bij verzoening gaat het niet alleen om vergeving, maar ook om recht doen aan slachtoffers. Meer dan voorheen moet de nadruk worden gelegd op de rechtenbenadering naast de zorgbenadering.

4 Vergelijking van bijbels-theologische motieven

Nu de context, het ontstaan en de inhoud van de theologische visies van Ateek en de PKN in de IP-nota zijn uiteengezet, kunnen ze met elkaar vergeleken en geconfronteerd worden aan de hand van hun bijbels-theologische argumentatie. Dit zal ik doen aan de hand van twee kernmotieven die door beide theologische visies heen spelen, maar die heel verschillend met elkaar verbonden worden: ‘Gods trouw aan zijn weg met Israël’ en ‘de universele gerechtigheid’.⁷⁹ Door deze kernmotieven bij Ateek en in de IP-nota eerst afzonderlijk uit te werken en ze vervolgens naast elkaar te zetten, zullen essentiële verschillen zichtbaar worden. Daarna zullen de verschillen geëvalueerd worden vanuit de positie van Ateek en zal duidelijk worden wat hij als Palestijns christen te zeggen heeft op de Israëltheologie van onze PKN.

4.1 Gods trouw aan de weg met Israël bij Ateek

Ook Ateek kent een verbondenheid met Israël, maar hij maakt daarbij een duidelijk onderscheid tussen de staat Israël en het bijbelse Israël. Met de geloofsgemeenschap Israël, het godsvolk uit de bijbel in geestelijke zin weet Ateek zich op geloofsgronden verbonden. Maar de wijze waarop de moderne staat Israël tot stand is gekomen en zich steeds verder uitbreidt, kan niet uitgelegd worden als een teken van Gods trouw aan zijn volk; dan zou Gods weg met Israël zich los van elke moraliteit verwerklijken via onrecht en lijden voor andere volken. Dat is in strijd met de goedheid van Gods wezen; een door God gewilde terugkeer had het karakter gehad van een samen delen van het land.⁸⁰

Gods trouw aan de weg met Israël blijkt uit het feit dat Hij zich aan dit volk openbaarde. Het OT waarin die openbaring is verwoord, vormt dan ook het fundament van het christelijk geloof. Ateek hecht veel waarde aan dit joodse spoor en wil het niet achter zich laten. Hij had ook voor een soort praktisch

⁷⁹ In het wezen van gerechtigheid ligt de universaliteit al besloten. Met de term ‘universele gerechtigheid’ is niet bedoeld dit tegenover bijbelse gerechtigheid te plaatsen, het komt er eerder uit voort. Het gaat om gerechtigheid voor allen.

⁸⁰ Het land samen delen en streven naar eenheid tussen beide volkeren werd bepleit door de Joodse Ichud-beweging; een ethisch-politieke beweging, geleid door Martin Buber en prof. Magnes. Hun visie stuitte na 1940 op grote weerstand in Joods-zionistische kring en vond geen navolging. Zie: Th.C. Vriezen, *Palestina en Israël*, 257

Marcionitisme⁸¹ kunnen kiezen door het OT niet meer te gebruiken, zoals veel kerken in het Midden-Oosten doen.⁸²

Ateek kiest daar nadrukkelijk niet voor. Hij wil het OT voor Palestijnse christenen behouden, ondanks problematische teksten over een exclusieve, nationalistische en oorlogszuchtige God, die door een zionistische interpretatie misbruikt worden om het onrecht tegenover Palestijnen te rechtvaardigen. Ateek kritiseert deze exclusieve nationalistische Godopvatting aan de hand van het OT zelf: er zijn ook profetische teksten en verhalen - zoals die van Jona en Nabot - die een heel andere God laten zien; een God van liefde en gerechtigheid voor allen.

God maakt steeds gebruik van boodschappers en profeten in het OT die Zijn ware aard en bedoelingen kenbaar maken en laten zien wat God van ons mensen vraagt zoals in Micha 6:8.⁸³

Ateek kritiseert het OT in het licht van Gods ware bedoelingen met de wereld, die ook in het OT zichtbaar zijn en die pas met de komst van Christus echt helder doorbreken.

Gods trouw aan de weg met Israël blijkt uit het verbond met zijn volk. Dit verbond betekent geen uitverkorenheid van één speciaal volk, waarmee God zich op exclusieve wijze onlosmakelijk heeft verbonden en waaraan speciale rechten kunnen worden ontleend. Een dergelijke verkiezingsopvatting heeft geleid tot het terzijde schuiven van morele realiteiten. Met de verkiezing van Israël had God van meet af aan alle volken op het oog. In die bijzondere relatie van God met Israël worden we de universele en inclusieve betekenis ervan gewaar; Gods relatie met Israël staat model voor Gods relatie met alle volken.

Gods trouw aan zijn weg met Israël heeft universele betekenis en dat geldt ook voor zijn beloften. God gaf Israël geen exclusieve rechten op het land; het land dat Hij op één bepaald moment in de geschiedenis voor één bepaald volk had uitgekozen, staat model voor Gods bekommernis met ieder volk en elk land. Het land behoort God toe en wie het land wil bewonen heeft de eigenaar van het land te gehoorzamen, want God verlangt van iedereen rechtvaardig te leven.

⁸¹ Marcion (110–160) verwierp de God van het OT als een lagere scheppergod. Deze God kon niet dezelfde God zijn als de Vader van Jezus Christus; om die reden verwierp hij het OT. Zijn leer werd als ketters veroordeeld.

⁸² B.Reitsma, *Wie is onze God?* 33

⁸³ NBG Micha 6:8: "Hij heeft u bekendgemaakt, o mens, wat goed is en wat de HERE van u vraagt: niet anders dan recht te doen en getrouwheid lief te hebben, en ootmoedig te wandelen met uw God".

Gods belofte staat niet los van het ethisch handelen van dat volk en was ook niet onlosmakelijk: God kon ook zijn steun intrekken als Israël in onrecht leefde. In de bijbel leidde ontrouw van het volk tot verlies van het land. God leert zijn volk niet dat het land zelf zegen brengt, maar dat de trouw aan de God van gerechtigheid zegen brengt, of men nu wel of niet in het land woont. Zo verbindt Ateek het motief van Gods trouw met het andere motief: de universele gerechtigheid.

4.2 Gods trouw aan zijn weg met Israël in de IP-nota

In de IP-nota verwoordt de PKN een unieke theologische verbondenheid van de kerk met het volk Israël zoals het zichzelf verstaat: gelovig of gesecculariseerd, binnen of buiten Israël, van het bijbelse volk Israël tot nu. Omdat de staat Israël integraal onderdeel uitmaakt van dat Joodse zelfverstaan, kan deze niet los worden gezien van deze verbondenheid. De verbondenheid betreft dus Israël als concrete natie door de geschiedenis heen.

Gods trouw aan de weg met Israël blijkt allereerst uit de verkiezing van Israël. God koos dit concrete volk uit om Zich als eerste aan te openbaren en “God heeft hen als zijn kinderen aangenomen” (Romeinen 9:4). Gelovigen uit de volkeren worden via Jezus op de Tenach betrokken om daaruit te leren dat Israël als eerste drager van Gods openbaring de unieke plaats inneemt van Gods eerstgeboren zoon onder de volkeren. Bijbels gezien heeft de eerstgeborene een unieke verantwoordelijkheid om de vader te vertegenwoordigen naar de andere kinderen: de kinderen Gods onder de volkeren. Zo wil God via dit volk zegenend aanwezig wil zijn voor alle kinderen Gods. Door Christus mag de kerk delen in de verwachting voor Israël en samen met Israël uitzien naar de komst van Gods Koninkrijk van gerechtigheid en vrede.

Gods trouw aan zijn weg met Israël blijkt uit het feit dat God zich onlosmakelijk met dit volk heeft verbonden. Gods verkiezing bleef ook van kracht toen Israël de Messias afwees. Gods trouw en zijn beloften kunnen niet ongedaan gemaakt worden door onethisch gedrag van het volk. Ook als Israël Gods oproep tot gerechtigheid doen negeert, komt dat niet in mindering op zijn liefde en verbondenheid, want hun eerstelingschap is niet gebaseerd op ‘beter’ zijn, maar op Gods verkiezing. De idee dat Gods trouw aan zijn volk afhankelijk zou zijn van het ethisch gedrag van het Joodse volk gaat tegen het hart van de Tenach en het

evangelie in. Zowel in goede als in kwade dagen blijft God met zijn volk verbonden. De verkiezing van Israël houdt ook na Christus' komst betekenis en daarin wordt ook de blijvende band van dit volk met dit land erkend. De kerken in Europa hebben de vernietigende gevolgen gezien van een ontkenning (via vervangingsleer) en bestrijding (via antisemitisme) van dit levende Israël en zijn tot het inzicht gekomen dat de verkiezing van Israël het theologisch uitgangspunt voor de verhouding kerk-Israël moet zijn.

In het NT zijn Gods beloften en de hoop voor Israël verbonden met de verwachting van het Koninkrijk van God. De kerk deelt in deze verwachting van het heil voor Israël. Ook de 'gerechtigheid' wordt binnen het perspectief van 'delen in de beloften aan Israël' gezien; want die beloften verwijzen naar Gods Koninkrijk van recht en vrede. De eschatologische verwachting neemt veel verschillende vormen aan binnen de kerk, afhankelijk van een meer letterlijke of metaforische interpretatie van de profetische beelden. In de joodse traditie wordt door veel Joden dagelijks gebeden om de Messiaanse toekomst, waar ook de terugkeer naar 'het land' deel van uitmaakt. Daarom werd de stichting van de Joodse staat ook door velen met die toekomstverwachting verbonden. De concreetheid van de oudtestamentische beloften wordt in het NT nergens herroepen, al wordt de vervulling ervan ook niet geclaimd. Wat overblijft, is de hoop voor Israël. Over de vraag of de stichting van de staat Israël ook werkelijk verband houdt met die toekomstverwachting wordt verschillend gedacht in de kerk, maar *de terugkeer* van het Joodse volk naar Palestina kan niet losgezien worden van Gods trouw aan zijn verbondsvolk.

4.3 Universele gerechtigheid bij Ateek

Ateek fundeert de universele gerechtigheid in God zelf; God is een God van waarheid, liefde, barmhartigheid, recht en gerechtigheid. Door de hele bijbel heen (onder andere in de Profeten) blijkt zijn solidariteit en 'begaan zijn' met de machtelozen en verdrukten, die voortkomt uit zijn liefde. Wanneer een mens kwaad wordt aangedaan, wordt niet alleen die mens, maar ook God zelf gekwetst; God heeft immers die mens lief. God wil vrede en recht voor alle mensen; niet Gods uiteindelijke bedoelingen met de wereld staan vrede en recht in de weg, maar de mensen die niet leven volgens Gods maatstaven van liefde en

rechtvaardigheid. God vraagt van de mens om zo te leven dat Gods liefhebbende wil en bedoeling voor onze naaste en onszelf, niet geschaad worden. Daaruit volgt dat het recht - de gegronde eis van de ene mens aan de ander - Gods bijzondere bescherming geniet. Ateek verbindt zo Gods gerechtigheid met het geldend recht naar menselijke maatstaven, zoals het internationaal recht en de mensenrechten. De gelovige kan daar niet omheen. Gerechtigheid is een zaak van God en de bijbel en ten onrechte meer en meer het domein van de politiek geworden. Gelovigen hebben de opdracht op concrete levensterreinen Gods liefde en rechtvaardigheid gestalte te geven. Gerechtigheid is meer dan een mooi toekomstvisioen om in gelovige verwachting naar uit te zien; gerechtigheid vraagt van gelovigen een geweldloze, actieve opstelling in het hier en nu, door op te komen voor mensen die lijden onder onrecht.

4.4 Universele gerechtigheid in de IP-nota

De kerk belijdt haar roeping tot het doen van gerechtigheid, maar deze roeping moet niet op een verkeerde wijze gekoppeld worden aan haar verbondenheid met Israël, alsof deze verbondenheid de roeping tot gerechtigheid 'zonder aanzien des persoons' zou belemmeren; het is van cruciaal belang deze van elkaar te scheiden. De theologische verworteling van de kerk met Israël is uniek en staat los van het al dan niet ethische gedrag van Joden of Israël. De kerk trekt deze lijn door: wat voor God geldt ten aanzien van Zijn unieke band met Israël, vormt ook het uitgangspunt voor de verbondenheid van de kerk met Israël. In de IP-nota wordt gesteld dat deze verbondenheid met Israël de kerk niet weerhoudt om gerechtigheid te doen aan welk volk dan ook, ook niet aan Palestijnen.

Het koninkrijk van God kan ook nu al zichtbaar worden door een leven in de Geest dat zich uit in gerechtigheid doen. In het diaconaat geeft de kerk vorm aan haar roeping tot het doen van gerechtigheid en barmhartigheid, bijvoorbeeld door het werk van Kerk in Actie.⁸⁴ Bij gerechtigheid gaat het niet alleen om barmhartigheid, solidariteit, concrete zorg voor de lijdende mens, maar ook om het eerbiedigen van mensenrechten (ook van Arabische Israëli's en Palestijnen) en kansen bieden voor sociale en economische ontplooiing. In het diaconaat ligt

⁸⁴ Kerk in Actie zond medewerker Meta Floor uit naar Sabeel in Oost-Jeruzalem om de kerkelijke achterban te informeren over de visie en situatie van Palestijnse christenen. Zie website Meta Floor <http://www.metafloor.nl>

de nadruk op de rechtenbenadering, naast de behoeftenbenadering. Het diaconaat gaat uit van de waardigheid van elk mens als beelddrager en schepsel van God; en van de visie dat de aarde en al wat zij voortbrengt door God gegeven is aan alle mensen en tot slot dat in de weg van Jezus Christus Gods ontferming voor een gebroken wereld zichtbaar wordt.

De kerk beschouwt het internationaal recht als primair referentiekader voor een oplossing in het Israëliisch-Palestijns conflict en het vinden van gerechtigheid en vrede. Een gebruik van religieuze argumenten om grondgebied te claimen bijvoorbeeld vanuit een visie op 'Groot Israël' wijst de kerk af.

Ook wereldlijke overheden en de rechtsorden hebben van God uit gezien een taak in de wereld; zij moeten voor recht en vrede zorgen voor zover dat naar menselijk inzicht mogelijk is. Echter menselijk recht is niet volmaakt; het kan gecorrumpeerd worden door nationale belangen. Daarom heeft de kerk ook het recht en de plicht zich als kerk kritisch-profetisch tegenover overheden uit te spreken, als dat noodzakelijk is; 'gerechtigheid' fungeert daarbij als kritische norm. Op deze wijze accepteert de PKN principieel het gezag van internationaal recht en de standaard van mensenrechten als primair criterium voor de analyse en oplossing van het IP-conflict. De staten die aan het internationaal recht gebonden zijn dienen zich ook dienovereenkomstig te gedragen. Zo dient zowel het recht van Israël op een zelfstandig staatskundig bestaan en veiligheid, als het recht van Palestijnen op zelfbeschikking, een zelfstandig staatskundig bestaan, veiligheid en economische ontwikkelingsmogelijkheden erkend te worden.

De kerk roept alle staten op tot het doen van bijbelse gerechtigheid, geïnspireerd door getuigenissen van zowel de oudtestamentische profeten als Jezus Christus over de gerechtigheid in het licht van de komst van het koninkrijk van God. De kerk kan ook een kritisch geluid ook laten horen aan de Israëliische regering zolang we het Joodse volk maar geen hogere ethische norm opleggen dan wij voor onszelf hanteren. Als de kerk woorden uit Thora en bijbel aanvoert om het beleid van de staat Israël te kritiseren, wordt dit soms als een grensoverschrijding ervaren. Daarom moet in het gesprek met Israël duidelijk worden welke ruimte daarvoor is. Argumenten van internationaal recht kunnen in een concrete conflictsituatie beter functioneren dan bijbelse motieven.

4.5 Evaluatie van de motieven in de IP-nota vanuit de positie van Ateek

Vanuit de positie van Ateek kan een aantal kritische vragen en opmerkingen geformuleerd worden bij de wijze waarop de IP-nota de motieven invult en verbindt.

- 1 Problematisch is dat de IP-nota ‘het volk Israël’ zo ruim definieert, dat die verbondenheid van de kerk met Israël ook betrekking heeft op de moderne staat. De staat Israël kan immers niet los worden gezien van zijn politiek ten aanzien van Palestijnen, die in strijd is met het internationaal recht en de mensenrechten,⁸⁵ die een groot onrecht en uitzichtloos lijden teweegbrengt voor het Palestijnse volk. Hoe kan de kerk enerzijds het evangelie van Jezus Christus verkondigen en zich anderzijds loyaal verbinden aan de moderne staat die een politiek ten aanzien van Palestijnen voert, die haaks op de bijbelse boodschap van liefde, vrede en gerechtigheid staat?
- 2 De IP-nota legt nadruk op de verkiezing en de speciale positie die Israël onder de volkeren heeft, om de Vader zegenend te vertegenwoordigen naar de volkeren.
 - a De abstracte theologische visie van de IP-nota staat in schril contrast tot de geleefde werkelijkheid waarin de Palestijnse christenen het moderne Israël dagelijks ontmoeten in Oost-Jeruzalem, Gaza of de West Bank. Zo abstract kunnen we niet spreken over Israël tot heil en zegen van alle volkeren, terwijl dit IP-conflict wereldwijd juist tot grote spanningen leidt tussen volken en bevolkingsgroepen.
 - b Door het centraal stellen van Israëls verkiezing en zo te focussen op Gods speciale band met Israël wordt de universaliteit van

⁸⁵ Ongelijke rechten voor Arabische Israëli's, illegale bezetting van Oost-Jeruzalem, West Bank, Gaza, gestage uitbreiding van illegale nederzettingen op Palestijns gebied en een infrastructuur voor exclusief Israëli'sch gebruik, bulldozeren van Palestijnse huizen, een Muur die grotendeels illegaal is en veel emotionele en economische schade aanbrengt aan Palestijnen, het frustreren van elke economische ontwikkeling, de bereikbaarheid van medische zorg en onderwijsvoorzieningen in bezet gebied door honderden roadblocks, checkpoints en de vernederingen waaraan Palestijnen worden blootgesteld bij het passeren daarvan. Er is sprake van een humanitaire noodsituatie. Zie OCHA rapporten.

Gods liefde voor alle volken ondergeschikt gemaakt aan zijn liefde en trouw voor één volk. Is God meer begaan met het volk Israël dan met andere volken? Kan God dan niet ten volle óók de God van Palestijnen zijn en is het dan soms niet waar dat in Christus noch Jood, noch Griek is? De verkiezingsopvatting in de IP-nota doet het universele karakter van Gods liefde geen recht; want God had via de verkiezing alle volken op het oog (naast Israël) en niet de relatie met één volk in het bijzonder.

- 3 Gods trouw aan Israël is in de IP-nota zorgvuldig apart gezet van de gerechtigheid van Israël. Wat Israël ook doet; Gods trouw is onlosmakelijk. Zo wordt binnen dit verkiezingsbegrip te makkelijk omgegaan met de consequenties van onethisch gedrag en onrechtvaardigheid. Zonde heeft immers gevolgen, gevolgen voor intermenselijke relaties, maar ook voor de relatie met God. Sinds wanneer bekommert God zich niet meer om onrecht dat Zijn kinderen wordt aangedaan? Volgens Ateek gaat het niet alleen om Gods trouw aan zijn volk, maar ook om de trouw van het volk aan zijn God; het verbond gaat gepaard met kritische verplichtingen in de zin van 'gerechtigheid doen'. God steunt zijn volk niet in onrecht en ontrouw; telkens als dat in de bijbel gebeurt, volgen straf en verdrijving uit het land. Gods verkiezing van Israël mag dan ook niet betekenen dat Israël een status aparte heeft, waardoor het boven de rechtsregels voor een rechtvaardige humane samenleving verheven is. Voor Ateek staat Gods trouw niet los van het onethisch gedrag van Israël.

- 4 Aan de ene kant spreekt de nota zich helder uit voor acceptatie van internationaal recht en handhaving van mensenrechten om tot een oplossing te komen in Israël Palestina, aan de andere kant verbindt de kerk geen enkele consequentie aan Israëls negeren van VN-resoluties en internationale wetgeving. Ook de verbondenheid van de kerk staat los van het gedrag van Israël. Dat is niet alleen pijnlijk en teleurstellend voor het Palestijnse volk, maar het is ook schadelijk voor Israël zelf. Het grootste gevaar voor het voortbestaan van Israël, vormt Israël zelf als het voortgaat op de ingeslagen weg; het onrecht zal zich

uiteindelijk tegen Israël zelf keren. Daarom is Israël gebaat bij echte vrienden die zijn bestaansrecht beamen, hem niet laten vallen, maar wel de waarheid durven zeggen over onethisch gedrag. Zo'n vriend zou de PKN op grond van het evangelie kunnen zijn.

- 5 Een van de pijnlijke dingen waar Ateek in zijn strijd voor vrede en recht in Israël Palestina steeds tegen aanloopt, is dat de Westerse kerken niet echt geraakt lijken door het onrecht dat hun Palestijnse medechristenen en het hele Palestijnse volk wordt aangedaan. Dit staat in groot contrast tot de grote betrokkenheid die ten aanzien van het Joodse volk wordt gevoeld. Dit contrast is ook voelbaar in de IP-nota. Toch zijn er vanuit theologisch oogpunt goede redenen om met Palestijnse christenen even sterk begaan te zijn, want zij maken deel uit van het ene lichaam van Christus, waartoe alle christenen behoren. Als één deel van het lichaam pijn lijdt, lijdt het hele lichaam (1 Korinthiërs 12:26). Bovendien: horen we ten diepste niet met alle mensen in nood begaan te zijn, Jood, Palestijn, gelovig of niet, wie dan ook?

- 6 Hoewel extreme christenzionistische posities in de nota helder worden afgewezen (zoals grondgebied claimen op grond van OT-beloften om een Groot Israël te vestigen), spelen allerlei daarvan afgeleide theologische overtuigingen onderhuids wel een ongrijpbare rol. Dat is het verborgen christenzionisme waar Ateek voortdurend tegenaan loopt. Zo worden de oudtestamentische beloften aan Israël - door een historische lezing - wel als concrete beloften aan het Joodse volk opgevat. De vervulling ervan wordt gehoopt. Ook leven er eschatologische toekomstverwachtingen die de staat Israël een theologische betekenis geven; in afwachting daarvan lijken de rechten van Palestijnen minder relevant. Het zorgt er bijvoorbeeld voor dat kerken niet echt in actie komen tegenover onrecht, omdat Israël wordt gedacht deel uit te maken van een hoger plan. Palestijnen voelen zich daardoor in de steek gelaten. Voor Ateek is duidelijk: als we God belijden als een God van liefde en gerechtigheid voor alle volken, dan kan Gods trouw aan zijn weg met Israël zich niet in de geschiedenis verwerkkelijken via onrecht

voor andere volken, alsof God in zijn ondoorgrondelijke wijsheid met zijn volk voorbijgaat aan morele realiteiten. Een dergelijke opvatting is strijdig met het wezen van God zelf.

5 Theologische kernmotieven en hun concrete uitwerking

In het voorgaande is besproken welke plaats de kernmotieven van Gods trouw aan zijn weg met Israël en de universele gerechtigheid hebben in de theologische visies van Ateek en de IP-nota. Vanuit de positie van Ateek werden daarna kritische vragen en opmerkingen bij de kernmotieven in de IP-nota geplaatst. Nu volgt vanuit eigen positie een evaluatie van de theologische kernmotieven en hun uitwerking in concreet beleid.

5.1 Gods trouw aan zijn weg met Israël

In de IP-nota vormt de verkiezing van Israël het uitgangspunt voor de Israëltheologie en dit bepaalt de houding van de kerk tegenover Israël. Onder die verkiezingsopvatting liggen bepaalde theologische keuzes waar ik kritische kanttekeningen bij wil plaatsen.

Het grote belang van de verkiezing is, dat God langs de weg van Israël tot ons is gekomen; langs die weg ontdekken we dat God universeel is. Israël is de spiegel waarin Gods universele bedoelingen voor ons zichtbaar worden en zo wordt de weg van Israël onze hermeneutische weg naar God. Daarom heeft Israël als eerste drager van de openbaring het hermeneutisch primaat. God heeft dit volk uitverkoren om deze unieke en belangrijke rol te vervullen. Maar al is dit hermeneutisch primaat van Israël heel belangrijk, het is nooit alles. De verkiezing betekent niet dat dit volk Israël zelf in etnische zin belangrijk is geworden: Israël is alleen belangrijk voor zover God Israël belangrijk maakt. Israël staat in dienst van Gods boodschap aan alle volken. God moest ergens beginnen en Hij begon bij Israël, maar Hij had evengoed ergens anders kunnen beginnen. Het gaat uiteindelijk om de boodschap van God; dat is het doel van de verkiezing. Het beeld dat Berkhof gebruikt: 'Israël als proeftuin'⁸⁶ is in dit opzicht ook verhelderend. Uit dat beeld wordt al meteen duidelijk dat het nooit alleen om de proeftuin kan gaan, maar dat de tuin een functie heeft met oog op de andere tuinen. De verkiezing verschaft het volk zelf dus in etnische zin geen bijzondere kwaliteit of betekenis.

⁸⁶ H.Berkhof, *Christelijk geloof*, 243

Er kleven veel gevaren aan als we aan de etnische identiteit van Israël zoveel waarde gaan hechten; ook als we dat in heel positieve zin doen. Deze positieve waardering kan ook zomaar omslaan in het negatieve, als Israël de verwachtingen niet waarmaakt. Maar behalve dat, strookt het ook niet met de universaliteit van Gods boodschap. Israël is dan niet meer de spiegel waarin Gods universele bedoelingen zichtbaar worden, maar dan wordt de spiegel Israël zelf vereerd, in plaats van dat God vereerd wordt. Het volk dat is uitverkoren om de rol te vervullen Gods universele bedoelingen zichtbaar te maken, krijgt als voorbeeld een eigen – semi-sacrale - status.

Voor deze ontwikkeling waarschuwde al vroeg de theoloog K.H. Miskotte in *Toelichting op Fundamenten en Perspectieven*; hij zag een gevaar in de Israëlliefde van velen die de neiging had contact te maken met de aarde via een semi-heidens, semi-sacraal gegeven: het levende volk, het zaad Israëls. “En soms lijkt het waarachtig of we het woord van het evangelie Gods willen funderen in het feit van het volk Gods”.⁸⁷ Miskotte legde met zijn kritiek op het filosemitisme de vinger op de zere plek.

Het OT is voor christenen belangrijk, want in die Joodse bodem liggen de wortels van het christelijk geloof. In het OT fungeert Israël als spiegel waarin de rest van de wereld Gods bedoelingen kan zien, maar het is wel een gebroken spiegel, want de universaliteit komt in het OT nog slechts hier en daar naar voren. In het OT ligt de nadruk vooral op de bijzondere relatie van God met Israël, maar uit het bijzondere kunnen we het algemene afleiden, namelijk dat Gods relatie met Israël exemplarisch is voor de relatie van God tot de gehele wereld. God schakelt allerlei mensen in om die universele boodschap over te brengen, zoals de profeten die telkens weer het nationalistische egoïsme en het onrecht kritiseren. Ateek voelt zich in die profetische traditie staan; hij kritiseert het OT vanuit de eigen spiegelfunctie en houdt Israël zo de eigen spiegel voor, zodat daarin de universaliteit ontdekt kan worden. Uiteindelijk daalt God zelf af in Jezus Christus, om te laten zien wie Hij is; dichterbij kon Hij niet komen. In Christus wordt dan helemaal duidelijk dat God met zijn verkiezende liefde niet alleen Israël, maar de hele mensheid op het oog heeft. De rol van Paulus is voor deze doorbraak van essentieel belang geweest, want hij maakt - als Jood zijnde - een

⁸⁷ K. H. Miskotte, *De kern van de Zaak, Toelichting op Fundamenten en Perspectieven van Belijden*, 244

hele duidelijke omslag van exclusiviteit naar de universaliteit; in Christus is Jood, noch Griek ...⁸⁸ Hij begreep dat Gods liefde alle mensen omsluit en niet alleen het volk Israël.

88 Galaten 3:28

5.2 Gods trouw en universele gerechtigheid

Met Ateek deel ik de opvatting dat de verkiezing niet opgevat moet worden als een statische uitverkorenheid. Paulus' spreken over blijvende roeping en verkiezing⁸⁹ moet niet begrepen worden vanuit een gereformeerd verkiezingsdenken van eeuwige verkiezing en eeuwige verwerping dat pas veel later werd ontwikkeld in de katholieke en protestante theologie.⁹⁰ Paulus hanteert een veel dynamischer verkiezingsbegrip, waarbinnen verkiezing en verwerping ook tijdelijk kunnen zijn en samenhangen met de geloofsrelatie tussen God en mens. De verkiezing en het verbond refereren aan een relationeel fenomeen, waarbij God ook trouw en gerechtigheid van zijn verbondspartner verlangt. Als het volk niet meer aanspreekbaar wil zijn op de consequenties van deze relatie met God, dan wil het geen partner meer zijn en verbreekt het de relatie. Het verbond kan dus wel degelijk verbroken worden door ontrouw van het volk, want voor een verbond als zijn twee partijen nodig.

Met de IP-nota deel ik wel de opvatting dat Gods trouw eeuwig is, maar niet de wijze waarop die wordt uitgelegd. Gods eeuwige trouw bestaat niet daarin dat het verbond gewoon blijft bestaan, als de partner allang is afgehaakt. Wanneer de mens zich van God afkeert, heeft niet God, maar de mens zijn eigen verkiezing verworpen. Gods eeuwige trouw betekent dat vanuit God de verbondsrelatie nooit op het spel staat en ook dat het verbond weer hersteld kan worden als de ontrouwe partner berouw krijgt en terugkeert. Van Gods kant uit blijft die weg tot herstel open; Gods primaire ja-woord blijft altijd staan.

Vertaald naar de situatie van Israël: voor zover het volk Israël zich niet meer gebonden acht aan Gods eis tot gerechtigheid en zich onethisch gedraagt, betekent dat: ontrouw aan God en een breuk in de relatie met God, al zal God altijd hopen op herstel van die relatie. Wanneer nu voor de kerk de verbondenheid met het volk Israël zo belangrijk is geworden dat het onethische gedrag van Israël geen enkele consequentie heeft voor de verbondenheid van de kerk met Israël, dan steunt de kerk in feite Israël in haar ontrouw aan God. Het volk Israël is dan belangrijker geworden dan Gods boodschap van liefde en gerechtigheid.

89 Romeinen 11: 1 en 29

90 Zie lezing H. Veldhuis, Open Huis; *Vervangingstheologie tussen traditie en taboe*, op studiedag over 'onopgeefbare verbondenheid met Israël', Seminarie Hydepark, 7 maart 2008

5.3 Universele gerechtigheid

In Ateeks bevrijdingstheologie is volkomen transparant hoe hij vanuit Gods wezen van universele liefde en gerechtigheid redeneert naar de opdracht voor alle mensen om in diezelfde lijn met elkaar te leven. Ubi caritas, ibi claritas. Ook de PKN belijdt een God van gerechtigheid, liefde en barmhartigheid; deze eigenschappen zijn onlosmakelijk met Gods wezen verbonden. Gods begaan zijn met mensen die onder onrecht lijden, wordt door de hele bijbel heen duidelijk. De IP-nota benoemt vrede en gerechtigheid als centrale waarden van het Koninkrijk Gods, waar de kerk vol verwachting naar uitzielt. De kerk roept alle staten op tot het doen van bijbelse gerechtigheid en wil ze kritisch aanspreken als ze in gebreke blijven. Daarnaast erkent de kerk nadrukkelijk de waarde van internationaal recht en mensenrechten om tot vrede en recht te komen en spreekt zich uit voor handhaving daarvan. We kunnen vaststellen dat in de IP-nota dit verband tussen God en gerechtigheid volledig wordt beaamd en ook dat de geloofsrelatie met God - voor zowel de kerk als individuele gelovigen - is verbonden met de roeping om gerechtigheid te doen. Maar op het moment dat gerechtigheid in beeld komt met de betrekking tot de relatie tussen God en Israël, of de relatie tussen kerk en Israël, dan wordt er ineens een kunstmatige scheiding aangebracht tussen wat daarvoor bijeen werd gezien en wat van God uit ook bijeenhoort. Zit daar de gedachte achter dat Gods gerechtigheid voor Israël geheel anders is dan universele gerechtigheid?

‘Gods gerechtigheid’ en ‘menselijke gerechtigheid’ zijn niet identiek, want Gods gerechtigheid is volmaakt; daarin zijn recht en macht, liefde en waarheid, gerechtigheid en barmhartigheid volkomen met elkaar in harmonie. Een dergelijke staat van volmaaktheid is voor de menselijke gerechtigheid in internationaal recht en mensenrechten niet weggelegd, maar het is wel het best haalbare dat in de buurt komt. Het kan in ieder geval niet zo zijn dat Gods gerechtigheid haaks staat op wat wij als mensen universeel kennen - ook uit de bijbel - en beleven als recht, gerechtigheid en moraliteit.

Daarom is het volkomen in strijd met Gods wezen van liefde en gerechtigheid en zijn universele bedoelingen met de mens, om datgene wat wij universeel als onrecht erkennen, uit te leggen als de vervulling van Gods beloften en de verwerkelijking van Gods gerechtigheid en bedoeling met de wereld.

Wat er in Gods toekomst ligt, is voor ons nog verborgen; we kunnen er over dromen. Wat wij wel weten is dat we hier en nu op deze wereld aan meer gerechtigheid kunnen bijdragen. Voor de verhouding kerk Israël betekent dat concreet: als onze focus op de toekomstverwachting en onze verbondenheid met het volk Israël ons ervan weerhoudt dat wij ferm opkomen voor de gegronde rechten van de Palestijnen, dan schaden wij niet alleen de Palestijnen, maar ook God zelf. En ook Israël zelf is er niet mee gebaat als het ongehinderd met dit onrecht kan doorgaan, want dit onrecht vormt juist de voedingsbodem voor haat en geweld die op hun beurt een bedreiging kunnen vormen voor de veiligheid van Israël. Echte veiligheid voor Israël kan alleen ontstaan op basis van een rechtvaardige vrede.

5.4 Verbondenheid van de kerk met Israël

Het volk Israël, als uitgangspunt voor de theologische verbondenheid van de kerk, wordt in de IP-nota etnisch gedefinieerd. Die verbondenheid betreft niet alleen het gelovige jodendom, maar ook het seculiere jodendom en de staat Israël. Daarmee heeft de kerk voor zichzelf een moeilijke situatie geschapen. De eerste moeilijkheid is hoe de kerk theologisch verbonden kan zijn met het gesecculariseerde deel van het Joodse volk en de staat, wanneer een basis van gedeelde geloofswortels, een gedeeld OT/Tenach en een gemeenschappelijke gezagserkenning van God en Zijn geboden ontbreekt. Het tweede probleem is, dat door zich zo loyaal te verbinden aan de staat, de kerk niet meer vrij is om helder afstand te nemen van Israëls politiek - wanneer geloof en het geweten dat van de kerk vragen -, omdat de gerechtigheid in het geding is.

De kerk wil met deze formulering aangeven dat het bestaansrecht van de staat Israël niet ter discussie mag staan, maar dat is niet nodig, omdat in de nota al het internationaal recht erkend wordt; het bestaansrecht van de staat Israël is immers volkenrechtelijk gelegitimeerd en dat biedt voldoende basis voor Israëls recht op een staatkundig bestaan en veiligheid.

Vanuit onze achtergrond van de Tweede Wereldoorlog is een gevoel van verbondenheid met het Joodse volk goed te begrijpen. De holocaust heeft diepe sporen achtergelaten, ook in de ziel van onze kerk. De kerk heeft terecht kritisch onderzocht in hoeverre zij zelf heeft bijgedragen aan het ontstaan en voeden van

antisemitische sentimenten. De vraag is: welke lering trekken we uit dit verleden, waarin Joden werden gehaat, gediscrimineerd, ontmenselijkt en vermoord, alleen omdat ze Jood waren. Leren we hieruit dat dit nooit meer met het Joodse volk mag gebeuren - dit laatste motiveert vooral de Israëlische politiek ⁹¹ -, of leren wij hieruit, met Hajo Meyer (die zelf het concentratiekamp Auschwitz overleefde) dat dit met geen enkel volk meer mag gebeuren? Ook hier kunnen we uit het bijzondere het algemene afleiden en het perspectief van de situatie van één specifiek volk, verbreden naar alle volken. Als je bij één volk hebt gezien hoe vreselijk die ontmenselijking is, dan weet je dat het voor elk volk vreselijk is. Als God alle mensen liefheeft, dan is duidelijk dat God niet alleen de ontmenselijking van de Joden vreselijk vindt, maar ook die van Palestijnen. Op grond van de universaliteit van Gods liefde en gerechtigheid voor alle volken moeten wij zeggen: dit mag met geen enkel volk gebeuren. De kerk zou zich daar sterk voor moeten maken.

5.5 IP-nota en 'lazy theology'

De IP-nota tekent een theologische visie waarin Israël op grond van Gods verkiezing een bijzondere positie wordt toegekend om de Vader zegenend te vertegenwoordigen naar de volken. In de bijzondere weg die God met Israël gaat, speelt de toekomstverwachting voor Israël, waarin ook de kerk mag delen, een belangrijke rol. Vanwege een unieke theologische verworteling verklaart de kerk zich 'onopgeefbaar verbonden' met het volk Israël, inclusief de staat.

Tijdens de PIEF-conferentie van de Wereldraad van Kerken in Bern (september 2008) werd deze Israëltheologie van de PKN gekritiseerd als 'lazy theology'.⁹² Is dat een terecht verwijt, is nu de vraag.

Laten we ons even voorstellen hoe deze Israëltheologie moet klinken in de oren van Palestijnse medechristenen. Het kan niet anders dan dat ze zich pijnlijk in de steek gelaten voelen door een abstracte theologische constructie, die zo voorbijgaat aan de dagelijks geleefde realiteit van het Palestijnse volk, waarin geen sprake is van zegening door Israël, maar van lijden onder de bezetting van Israël. Een dergelijke theologie kan men zich alleen permitteren vanuit een

⁹¹ H. Meyer, *Het einde van het Jodendom*, 159

⁹² Zie rapportage en dialoog van H. Vreekamp en H. Veldhuis over de PIEF-conferentie, http://www.henriveldhuis.nl/LocalFiles/Israel_Palestijnen/Israel_Palestijnen.htm

veilige, comfortabele situatie waarin de eigen persoonlijke levenssfeer niet geraakt of bedreigd wordt door onrecht; een theologie die goed is vol te houden als jij zelf niet van huis en haard bent verdreven, als jouw vrouw wel naar het ziekenhuis mag als ze moet bevallen, als jouw middelen van bestaan niet zijn afgenomen, als jij gewoon je familie in een dorp verderop mag bezoeken en als jouw kinderen wel een toekomstperspectief hebben. Theologie moet een overkoepelende hermeneutische constructie bieden, maar wel een die betekenis heeft voor het concrete leven van gelovigen hier en nu. Het huis van de Palestijnen staat in brand maar de kerk betreft de wacht bij Israël, in afwachting van het heil.

De PKN-theologie betreft de wacht bij de verkiezing van Israël vanuit de welgemeende overtuiging dat haar Israëltheologie berust op een gelouterd inzicht in de betekenis van het levende Israël; een inzicht dat in Europa door schade en schande werd verkregen, omdat de kerken van dichtbij hebben meegemaakt tot welke vernietigende gevolgen de miskennis van dit levende Israël kon leiden.⁹³ Van Palestijnse christenen kan men zo'n uitgebalanceerde theologische visie op de betekenis van Israël om begrijpelijke redenen niet verwachten - lijkt de gedachte -, aangezien hun theologische visie bepaald is door de grote problemen van hun eigen context. De theologische visie van christenen in het Midden-Oosten⁹⁴ en Palestijnse bevrijdingstheologen - zelfs die van Ateek - wordt ook veelal gekwalificeerd als vervangingstheologie en wordt om die reden niet echt serieus genomen.

Mijns inziens moet ook de Israëltheologie van de PKN - net als de bevrijdingstheologie van Ateek - beschouwd worden als contextuele theologie. Voor de ontwikkeling van de Israëltheologie vormden de holocaust op Europese bodem en de verwerking van het feit dat de kerk daar medeverantwoordelijk voor was, de bepalende factoren. Dit medeverantwoordelijk zijn voor antisemitisme heeft geleid tot een radicale koerswijziging in de theologie, waarin een omslag werd gemaakt van miskennis van het Joodse volk naar een theologische verbondenheid met het Joodse volk, die belangrijker is geworden dan Gods universele boodschap van liefde en gerechtigheid voor alle mensen.

93 Zie bijdrage H. Vreekamp aan rapportage over de PIEF-conferentie,
http://www.henriveldhuis.nl/LocalFiles/Israel_Palestijnen/Israel_Palestijnen.htm

94 IP-nota, 33

Door deze verbondenheid met Israël als etnisch volk hebben we de ziel verkocht aan de verkeerde sentimenten. Dat heeft tot gevolg dat we traag worden om gerechtigheid te doen als de humanitaire situatie van Palestijnen dat dringend vraagt. De politiek van Israël wordt niet aan de kaak gesteld als illegale landannexaties door 'de muur' maar doorgaan, als Palestijnse huizen in Oost-Jeruzalem⁹⁵ worden vernietigd, als de illegale nederzettingen steeds verder worden uitgebreid, als Israël Gaza bombardeert en Palestijnse burgers niet kunnen vluchten.⁹⁶

De onevenwichtige machtsverhoudingen rechtvaardigen geen spreken over wederzijds buitensporig geweld. Het is pijnlijk voor Palestijnse christenen te merken dat de verbondenheid met Israël prevaleert boven gerechtigheid. In een verslag van een recent werkbezoek⁹⁷ van de PKN-kerkleiding aan Israël en de bezette gebieden wordt het onrecht waarmee het Palestijnse volk te maken heeft opgesomd als een rij betreurenswaardige problemen, zonder helder te benoemen dat deze veroorzaakt worden door Israëls politiek. Israël als verantwoordelijke blijft buiten schot en wordt daar niet kritisch op aangesproken. Voor degenen die onder onrecht lijden is essentieel dat erkend wordt wie het onrecht begaat, want dan pas ben je echt gehoord. Dus ja, dat verwijt van 'lazy theology' moet de kerk zich aantrekken.

95 Zie Ocha rapport:

http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_planning_crisis_east_jerusalem_april_2009_english.pdf

96 In de Gaza-oorlog kwamen dertienhonderd Palestijnen - vooral burgers - om. Aan Israëliëse zijde vielen dertien doden; onder hen drie burgers.

97 Impressies van een bezoek aan Israël en de bezette gebieden;
<http://www.pkn.nl/2/site/uploadedDocs/Israel.doc>

6 Conclusie

De opzet van dit werkstuk was Ateeks bevrijdingstheologie kritisch te betrekken op de Israëltheologie van de IP- nota. Aan de hand van twee motieven ‘de trouw van God aan zijn weg met Israël’ en ‘universele gerechtigheid’ zijn de visies met elkaar vergeleken. Vanuit de positie van Ateek kunnen kritische vragen en opmerkingen geformuleerd worden bij de IP-nota. Deze betreffen de theologische verbondenheid van de kerk met de moderne staat Israël die veel onrecht begaat aan Palestijnen, de abstractheid van de Israëltheologie die focust op toekomstig heil en die geen verband houdt met de geleefde werkelijkheid, een verkiezingsopvatting die de universaliteit van Gods liefde geen recht doet en de visie dat ontrouw aan Gods oproep tot gerechtigheid geen consequenties heeft voor de relatie tussen God en zijn volk en de relatie tussen kerk en Israël. Het is mooi dat het belang van internationaal recht en mensenrechten erkend wordt, maar het is teleurstellend dat tegen schending ervan niet wordt geprotesteerd; Palestijns leed lijkt de kerk zoveel minder te raken dan het Joodse leed.

Ook mijn eigen evaluatie van deze motieven en hun concrete uitwerking heeft geleid tot een aantal bevindingen. Beide theologische visies zijn mijns inziens contextueel bepaald; Ateeks visie is gestempeld door de naqba en legt de nadruk op universaliteit en gerechtigheid. De visie van IP-nota is sterk bepaald door de holocaust. Het besef dat de kerk daarvoor medeverantwoordelijk was, heeft geleid tot een grote omslag in het theologisch denken over de betekenis van de verkiezing van het volk Israël. In deze verkiezingsopvatting werd het volk dat God had uitverkoren om zijn universele bedoelingen zichtbaar te maken zo belangrijk gemaakt, dat het volk Israël in etnische zin belangrijker werd dan Gods boodschap. Het theologische hart werd verpand aan een concreet volk in plaats van aan Gods boodschap van liefde en gerechtigheid voor alle volken. Dit uit zich in een traagheid om gerechtigheid te doen als deze gerechtigheid betekent: in conflict komen met de sentimenten voor Israël. Het heeft geresulteerd in een onvoorwaardelijke loyaliteit van de kerk met het volk (en staat) Israël, ook als die zich onethisch gedraagt. Het heeft geleid tot het niet (willen) zien en niet echt geraakt worden door de Palestijnse tragedie en bijgevolg ook tot niet echt opkomen voor gerechtigheid voor Palestijnen. De kerk heeft moeite gedaan daar verandering in te brengen met de nieuwe IP -nota; met meer aandacht voor de

Palestijnse tragedie, meer aandacht voor christenen in het Midden-Oosten en ook via activiteiten van Kerk in Actie, en via erkenning van mensenrechten en internationaal recht.

Maar er blijft een fundamentele dubbelheid in de nota die samenhangt met de wijze waarop de theologische verbondenheid met het volk Israël is gedefinieerd. Er is een spoor van verbondenheid met Israël en een spoor dat de roeping tot gerechtigheid doen (ook ten aanzien van Palestijnen) gestalte wil geven. Door te stellen dat deze twee sporen niet met elkaar verbonden moeten worden, kunnen ze naast elkaar bestaan, zo lijkt de gedachte. Maar omdat de sporen regelmatig conflicteren, komt het op echte keuzes aan en dan blijkt dat de prioriteit van de kerk ligt bij het spoor van de verbondenheid met Israël en dat de gerechtigheid op een zijspoor wordt gerangeerd. Maar juist dat zijspoor vertegenwoordigt Gods boodschap van liefde en gerechtigheid voor allen; dat zou het kompas en hoofdspoor van de kerk moeten zijn. Gerechtigheid vindt slechts plaats *voor zover* de verbondenheid met Israël dit toelaat; en dat voelen de Palestijnen. Waarom toont de kerk zo weinig gelovige moed en daadkracht om echt op te komen voor datgene waar God zelf in Christus voor staat, dat is de vraag die we via Ateek aan onszelf moeten stellen.

Als onze theologische verbondenheid met Israël verhindert dat we werkelijk geraakt worden door het lijden van een ander volk en daar niet echt voor kunnen opkomen, omdat ons theologische hart toch vooral bij dat éne bijzondere volk ligt, dan wordt het hoog tijd om deze Israëltheologie kritisch te evalueren en te herijken op de universele boodschap van Christus zelf: Gods liefde en gerechtigheid geldt alle mensen, of ze nu Jood, Griek of Palestijn zijn.

Tot slot een aanbeveling voor een bezinning op de volgende punten:

- De theologische onopgeefbare verbondenheid van de kerk met het volk Israël vraagt om een herdefiniëring. En theologische verbondenheid kan alleen betrekking hebben op de geloofslijnen en de gezamenlijke geloofswortels en niet op de etnische lijnen en de staatsvorm.
- De principiële uitspraken in de IP-nota met betrekking tot de erkenning van internationaal recht en het belang van handhaving van mensenrechten, vragen om een concrete uitwerking in beleid. Als de kerk

de naleving van het internationaal recht en mensenrechten inderdaad van wezenlijk belang acht voor de vrede, kan dat niet beperkt blijven tot het volmondig bevestigen van Israël's en Palestijns recht op een staatkundig bestaan en veiligheid, maar moet ze ook de waarheid durven spreken en protesteren als de naleving van die rechten wordt geschonden.

- Een kritisch zelfonderzoek naar de medeverantwoordelijkheid en opstelling van de kerk in relatie tot de naqba, zou een belangrijke stap zijn. Welke rol heeft de kerk zelf gespeeld in het zolang buiten beeld blijven van de Palestijnse tragedie en wat zou ze eraan kunnen verbeteren?

Geraadpleegde literatuur

Literatuur

- Ateek N.S. (1990). *Recht en Gerechtigheid; een Palestijnse bevrijdingstheologie*, Den Haag.
- Ateek N.S. (1989). *Justice and only Justice; a Palestinian theology of liberation*, New York.
- Ateek N.S. (2008). *A Palestinian Christian Cry for Reconciliation*, New York.
- Beleidsnota Midden-Oosten, werelddiaconaat van de Nederlandse hervormde kerk (1987).
- Blaauw J.W.H. e.a. (1983). *Geen plek om het Hoofd neer te leggen Israël en de Palestijnen; theologische verheldering van een politiek conflict*, Baarn.
- Berkhof H. (1985, 5^e herziene druk). *Christelijk Geloof; een inleiding tot de geloofsleer*, Nijkerk.
- Buskes J. (1954). Ds Grolle contra Dr Matter. *In de Waagschaal*, 9^e jaargang nr 22.
- Campen van M. (2005). *Israël volk Land en Staat; terugblik en perspectief*, Zoetermeer.
- Conferentiemap World Council of Churches International Theological Conference. (september 2008). Palestine Israel Ecumenical Forum (PIEF) Bern Switzerland, 10–14.
- Dijkstra M., *Bezetting van Palestina en een koloniale Israëltheologie*, lezing op de Studiedag Werkgroep Keerpunt in samenwerking met Vrienden van Sabeel Nederland.
- Dijkstra M. ed. H.Lems. (2005). *Reading the Old Testament in Cairo in: Holland Mission; 150 Years Dutch Participation in Mission in Egypt*.
- Dijkstra M. (2006). “Zijt gij voor Mij niet gelijk aan de kinderen der Ethiopiërs, o kinderen Israëls...” (Amos 9:7); Over de visie van Th.C. Vriezen op Israël en Palestina in het licht van de actualiteit van het Israëlisch-Palestijns Conflict. *Utrechtse Theologische reeks*, nr. 54, Utrecht.
- *Fundamenten en perspectieven van belijden. Proeve van beschrijving*. (1949). Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk.
- Grolle J.H. (1964, 2^e druk). *Dit komt u tegen in Israël; ontmoetingen met joden en christenen*, 's-Gravenhage.
- *Het Israëlisch-Palestijns conflict in de context van de Arabische wereld van het Midden-Oosten; bijdrage tot de meningsvorming in de PKN*. (2008). Generale Synode.
- Jager O. (1969, 2^e druk). Hier koos de Heer zich vaste voet; meditatief verslag van een reis door Israël en Jordanië, Wageningen.
- Kerkorde en ordinanties van de Protestantse Kerk in Nederland. (2006, 3^e druk), Zoetermeer.
- Livingstone E.A. (1997, 3^e druk). *Liberation Theology in: The Dictionary of the Christian Church*, Oxford.
- Marquardt F.W. (2003). *Bij de slip van zijn kleeed...*, Kampen.
- Matter H.M. (1953). *De toekomst van Israël; in het licht van het nieuwe testament*, Baarn.

- Meyer H.G. (2003). *Het Einde van het Jodendom; Kritische Beschouwingen over Jodendom, Holocaust en Israël*, Amsterdam.
- Miskotte H.K. (1989). De Kern van de Zaak, commentaar bij; Fundamenten en Perspectieven van Belijden. *Verzameld Werk 11*, Kampen.
- Morris B. (2003, gereviseerde herdruk). *1948 and After; Israel and the Palestinians*, Oxford.
- Nathan S. (2005). *De andere kant van Israël*, Amsterdam.
- Pappé I. (2008). *De Etnische Zuivering van Palestina*, Kampen.
- Prior M. (2004). *Speaking the Truth about Zionism and Israel*, London.
- Reitsma B. (2006). *Wie is onze God?; Arabische christenen, Israël en de aard van God*, Zoetermeer.
- Snoek J.M., Verkuyl J. (1988). *Intern Beraad in Verband met de Relatie tussen Kerk en Israël*, Kampen.
- Sizer S. (2004). *Christian Zionism; Roadmap to Armageddon?* Leicester.
- Shlaim A. (2001). *The Iron Wall; Israel and the Arab World*, London.
- Smart N. (2003). *Godsdiensten van de Wereld*, Kampen.
- Veldhuis H. (7 maart 2008). *Open Huis; Vervangingstheologie tussen Traditie en Taboe*, lezing op studiedag over 'onopgeefbare verbondenheid met Israël', Seminarie Hydepark.
- Veldhuis H. (25 augustus 2007). *PKN gegijzeld door haar Israëltheologie?* Lezing op startdag van Vrienden van Sabeel, Utrecht.
- Vriezen Th.C. (1951, 2^e druk). *Palestina en Israël*, Wageningen.
- Werkgroep Keerpunt (januari 2008). *Reactie Keerpunt op IPA-Discussienota Protestantse Kerk in Nederland*, dossiers 13 A en 13 B.
- Werkgroep Keerpunt (oktober 200). *Waarheid spreken en recht doen, Reactie SOW-notitie september 2003*, dossier 2.
- United Civilians for Peace Brochure (2008). *Leven als Palestijnse vluchteling*.

Websites

- Amnesty international, <http://www.amnesty.nl/index?w=44219>
- B'Tselem Statistieken van de Israëlische mensenrechtenorganisatie <http://www.btselem.org/english/Statistics/Index.asp>
- B'Tselem *Planning and Building*, http://www.btselem.org/english/Planning_and_Building/Index.asp
- B'Tselem *planning and building, East Jerusalem statistics* http://www.btselem.org/english/Planning_and_Building/East_Jerusalem_Statistics.asp
- Grollenberg Israëltheologie; <http://www.dagvanhetjodendom.nl/beeldvorming/2005-02-bazuin.htm>.
- Henri Veldhuis, Website, Dossier Debat Israël Palestijnen, <http://www.henriveldhuis.nl>
- Ikon uitzending (26 november 2006), de Andere Wereld. <http://www.ikonrtv.nl/daw/uitzending.asp?lntItem=3&lntEntityId=47>
- Impressies van een bezoek aan Israël en de bezette gebieden; <http://www.pkn.nl/2/site/uploadedDocs/Israel.doc>
- Meta Floor weblog van Kerken in Actie, item: Geen Plaats

http://www.metafloor.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=162

- Occupation Magazine, Map of Palestinian loss of land 1946–2000
<http://www.kibush.co.il/about.asp?lang=1>
- Open Bethlehem: The Annexation of Rachels tomb; Stories from behind the Walls
<http://www.krux.nl/uploadedDocs/2006112416368OPENBETHLEHEM.pps>
- PIEF-conferentie, rapportage,
http://www.henriveldhuis.nl/LocalFiles/Israel_Palestijnen/Israel_Palestijnen.htm
- United Nations - Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA, juli 2007). *The Humanitarian impact on Palestinians of Israeli settlements and other infrastructure in the West Bank*
http://www.ochaopt.org/documents/TheHumanitarianImpactOfIsraeliInfrastructureTheWestBank_full.pdf
- United Nations - Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) *Gaza Humanitarian Situation Report the Impact of the Blockade on the Gaza Strip*, 15 december 2008
http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_gaza_situation_report_2008_12_17_english.pdf
- United Nations - Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, (OCHA, december 2008). *Special focus occupied Palestinian Territory; Unprotected: Israeli settler violence against Palestinian civilians and their property.*
http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_settler_vilonce_special_focus_2008_12_18.pdf
- United Nations - Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, (OCHA, februari 2009). Field update on Gaza from the humanitarian coordinator 10–16
http://www.ochaopt.org/gazacrisis/admin/output/files/ocha_opt_gaza_humanitarian_situation_report_2009_02_16_english.pdf